

БОРБЕ ГРУПЕ У МАРТУ И АПРИЛУ 1944, ГОДИНЕ

Борбе око Никшића и Даниловграда

Првог марта 1944. године штаб 2. ударног корпуса издао је детаљна упутства за даљи рад Приморске оперативне групе, изражавајући при том незадовољство њеном дотадашњом активношћу. Замјерио је, наиме, што су „исувише круто“ схваћене његове директиве па су јединице Групе „остале мртве на тој просторији“.¹ Нијесу довољно дејствовале западно од Никшића а истовремено су „занемариле леђа“, па би им се могло десити да их непријатељ потисне ка Херцеговини. Сем тога, обавјештајна служба групе је слаба, а веза с Ловћенским одредом никаква. Према подацима обавјештајне службе корпуса, пак, четничке снаге, потпомогнуте Њемцима, загосподариле су комуникацијом Даниловград-Никшић, а другим снагама кренуле у правцу слободне територије у Катунској нахији.

Због тога је штаб корпуса наредио да се хитно ликвидирају четничке снаге на просторији Никшић - Даниловград и Даниловград - Загарач и да се ослободи Грахово, у садејству с 12. бригадом херцеговачке дивизије. У вези с тим, требало је једну бригаду Групе поставити на комуникацију Даниловград - Никшић, с тим да маневрише с обје стране ове комуникације, а у повољној ситуацији, ноћним препадом да ослободи Даниловград. По његовом мишљењу то би требало да буде 6. црногорска бригада, која би дијелом снага дејствовала и према Катунској нахији и стално одржавала везу с Ловћенским одредом. Другу далматинску бригаду требало је поставити на просторију Трубјела, Трешњево, с тим да дејствује у правцу Црквица и Боке Которске. У правцу Боке и у самој Боки Которској требало је да дејствује и 1. бокелски батаљон.

Штаб Групе је истовремено обавијештен да је 12. херцеговачкој бригади наређено да се послје ослобађања Грахова, у садејству са јединицама ПОГ-а задржи на просторији Грахово, Вилусе, дејствујући и према Требињу, Грабу и Врбању.

У погледу начина дејства, препоручено је: „Вршите покрете са својим јединицама, пребацујући главне снаге тамо гдје се концентришу четничке групе и тамо гдје никшићки гарнизон испољи своје дејство према некој Вашој јединици“. И даље: „Радите енергичније и дејствујте партизански, јер Ви имате довољно снага и доста велику просторију за маневрисање.“²

Истовремено је штаб Групе обавијештен да на комуникацију Никшић - Даниловград неће бити упућена 5. црногорска бригада, како је било речено потпуковнику Радомиру Бабићу, Посебно је наређено да се ојачају Никшићки одред, 6. црногорска бригада и 1. бокелски батаљон, као и да се развије обавјештајна служба.³

1

Зборник докумената III, 7, 77.

2

Исто.

3

Исто.

Штаб Никшићког одреда је тих дана цијенио да је ситуација у срезу знатно повољнија него почетком фебруара. Четничке снаге са територије Рудинско-трепачке и Бањско-вучедолске а дијелом и Граховске општине биле су протјеране, што је политички веома повољно утицало на масе у читавом срезу, јер су ови крајеви престали да буду упоришта са којих су прављени планови за упаде на слободну територију.

Одред је тада имао три батаљона. Од њих је један био код Грахова, а два су затворила правац Никшић - Кусиде, штитећи позадину 6. бригаде.⁴

Пошто је од штаба ПОГ-а тога дана на територији Групе био само начелник штаба Новак Перућица, он је наредио штабу 6. бригаде да два своја батаљона која су му стајала на располагању постави тако да не буду мање ангажовани од осталих јединица.⁵ Требало је да се повежу и са батаљонима Зетског одреда и да им дају задатке, како би што више маневрисали и упадали у поједина села у долини Зете, која су контролисали четници.⁶

По доласку у Љешевицу, штаб ПОГ-а је 2. марта преузео од штаба 6. бригаде команду над Групом, али је непосредан утицај могао испољити само на дјелове у рејону Грахова и Никшића. Тако је штабу 6. бригаде и штабу Никшићког одреда наређено да са по два своја батаљона затворе све излазе из Никшића. Главнини Групе (ојачана 2. далматинска бригада) наређено је да се по ликвидацији непријатељских снага у Катунској нахији врати у рејон Никшић, Грахово.

У вези с тим, штаб 6. бригаде је 3. марта наредио да његови 1. и 3. батаљон, без по једне чете, затворе правац Никшић - Вилусе, на линији Веље брдо (к. 1261) - В. и М. Кита - Гоштац. Трећи батаљон Никшићког одреда добио је задатак да са линије Љескови Доли - Г. Броћанац затвори правце који изводе од Никшића преко Будоша и од Пјешиваца преко Медвеђе. Једна чета 3. батаљона 6. бригаде из Срног Дола, требало је да служи за везу с овим батаљоном и истовремено, као резерва свог батаљона. Први батаљон Никшићког одреда требало је да затвори правац Никшић - Стуба. Њему је била придата једна чета 1. батаљона 6. бригаде, с тим да посједне Јакаљ (к. 907).⁷

Два батаљона Колашинског одреда који су, по наређењу штаба 2. корпуса крајем фебруара прикупљени у Матешеву и Лијевој Ријеци, 4. марта су добили наређење да се пребаце на комуникацију Даниловград - Никшић и тамо садејствују 6. бригади.⁸ Тако је штаб 6. бригаде требало да координира рад са штабовима Никшићког, Колашинског и Зетског одреда.

⁴

Исто, извјештај штаба Никшићког одреда штабу 2. корпуса, бр. 72 од 1. марта 1944.

⁵

Један њен батаљон се налазио у Катунској нахији, а један је, са по једним батаљоном 2. далматинске бригаде и Никшићког одреда блокирао Грахово.

⁶

Зборник докумената, III, 7, 78.

⁷

Исто, 85, наређење штаба 6. бригаде стр. пов. бр. 53.

⁸

Исто, III, 10, Дневник 2. корпуса, стр. 460 и 464.

Четврти батаљон 6. бригаде, који, због закашњења није судјеловао у противнападу код Чева, 4. марта „спустио се до Бате”,⁹ ради успјешнијег гоњења разбијених четничких снага, а затим је са батаљоном Зетског одреда упућен у Загарач.

Тих дана је штаб Дурмиторског одреда упутио 6. бригади попуну од 225 бораца.¹⁰

Штаб Приморске оперативне групе цијенио је да је, послје пораза у рејону Вилуса и у Катунској нахији, непријатељ растројен и деморалисан, јер је осујећена његова намјера да поново окупира слободну територију. Сматрано је да би појачана војна и политичка активност јединица Групе на сектору Никшић, Богетићи, Даниловград, продужила ову деморализацију, „загушила” непријатеља у блоковима (гарнизонима) и поспјешила дејства сопствених снага на осталим подручјима. Стога је наређено штабу 6. бригаде да са своја два батаљона, Никшићким, Колашинским и Зетским одредом (на простору Павковићи, Јеленак, Загарач) организује овакву активност. При том је предвиђено да дјелови око Никшића заузму Уздомир (триг. 852), доминантно узвишење сјеверозападно од града и темељно поруше комуникације од Никшића ка Вилусима и Лукову. Систематским нападима водова, чета, па, по потреби и батаљона, очистити од четника сва села око Никшића. Сам Уздомир заузети препадом, а ако то не успије, вршити и више напада, док се ово важно узвишење не посједне.

Такође је требало темељито порушити комуникацију Никшић - Даниловград, како би се онемогућило непријатељу да је користи. У вези с тим, предвиђено је да се прво очисти просторија око Царевог моста и посједне Медова коса изнад овог моста, на којој је непријатељ организовао противавионску одбрану. Посиједањем ове косе поспјешило би се и овлађивање Уздомиром. У споразуму са штабом Зетског одреда, даље, требало је организовати напад на Тараш и упаде у села око Даниловграда (Косови Луг, Главицу и друга) па, по могућности, ослободити и Даниловград. Сем тога требало је одржати везу са штабом Ловћенског одреда и, у случају непријатељевог напада на територију овог одреда, тамо интервенисати и својим снагама.

Активним радом на овако широкој територији требало је подста”Ии мобилизацију и даље попуњавати 6. бригаду. А у случају теже ситуације преко Пјешиваца и Рудина повлачити се ка Бањанима, обезбјеђујући се од Никшића.¹¹

Подстакнут наведеним незадовољством штаба 2. корпуса, штаб Групе је 9. марта упозорио штаб 6. бригаде да је „рад јединица на овој територији оцијењен - као недовољан”, у погледу маневровања, уништавања „појединих упоришта” и организовања обавјештајне службе, па је инсистирао на интензивнијем темпу дејства. Стога је и штаб 6. бригаде 11. марта наредио да штаб Никшићког одреда изведе ноћу 12/13. марта напад на Уздомир и ликвидира непријатељску посаду

⁹ Зборник докумената, III, 7, 86, извјештај замјеника комесара 6. бригаде.

¹⁰ Исто, 95, извјештај штаба одреда штабу 2. корпуса бр. 77 од 9. марта 1944.

¹³⁶ Исто, 91, наређење оп. бр. 7.

на њему. Свом 1. батаљону је наредио да то вече (12/13. марта) изведе напад на жандармеријску станицу у селу Кочанима и уништи сва превозна средства на води која непријатељ у том крају користи. Захтијевано је да се напади морају извести „крајње енергично и смјело“, а ако не успију у току једне ноћи, да их треба поновити.¹²

Трећи батаљон 6. бригаде пребачен је из Бијелих Пољана, преко Љескових Доли до села Папрати и Гостојевићи, на комуникацији Никшић - Даниловград, с тим да темељито поруши ову комуникацију. Он је ступио у везу са штабом Колашинског одреда, који се, са своја два батаљона, налазио на простору Слап, Острог и пренио му наређење штаба бригаде да један батаљон спусти ближе комуникацији, у рејон Повије и Стубице, како би садејствовао 3. батаљону 6. бригаде у случају непријатељеве интервенције од Никшића или Даниловграда. Четвртим батаљону 6. бригаде који је 7. марта разбио групу од око 100 четника у Загарчу и отјерао их у блок (Даниловград), такође је наређено да се пребаци у Пјешивце, да би рушио комуникацију Никшић - Даниловград, у рејону Дреноштице и штитио десно крило 3. батаљона.¹³

Трећи батаљон је стигао у рејон Богетића предвече 10. марта и размјестио се од Папрати до Церова: 1. чета на брду Вардишта, које доминира Богетићима, 3. чета у Богетићима а 2. у Церову, поред саме цесте. Штаб батаљона са приштапским дјеловима у Потпутићу. У току ноћи рушен је дио пута Богетићи - Никшић, али за једну ноћ се није могло много учинити. Друга чета је упутила једну патролу у правцу Даниловграда, на око 2 км од Церова да осматра и о евентуалном наиласку непријатеља одмах извијести команду чете. Пошто је пробдјела цијелу ноћ у засједи и увјерена да је 4. батаљон источније од ње, на овом путу, у зору патрола је заспала. Тако се десило да једна њемачко-талијанска колона, која је требало да у Никшић пребаци неколика топа 75 мм, у замјену за топове 105 мм, прође ка Церову непримијећена.¹⁴ Али и Нијемци су били неопрезни. Без икаквог обезбјеђења ушли су у Церово, гдје је 2. чета била на неком предавању. Стражар је улетио у кућу и узбуђеним гласом викнуо чети: „К оружју! Ево Нијемци!“ Командир је испред куће погледао непријатељеву колону како лагано корача цестом, па је својим борцима мирно наредио да окрену капе и полако крену за њим. Иако узбуђени, борци су тихо пошли за командиром чија је намјера била да се домогне ониског зида који се пружао паралелно с цестом и чинио добар заклон. Или Нијемци нијесу опазили чету или су помислили да су у питању четници није јасно, тек чета се неометано спустила до подзиде. Њемци су отворили ватру прво на послугу „бреде“ којом је чета била ојачана и која је ужурбано постављала митраљез на ватрени положај. Чета је тада сасређеном ватром уништила послугу једног топа, а затим, уз помоћ „бреде“ онемогућила осталим њемачким војницима да приђу топу и да га активирају.

¹²

Исто, 99, наређење пов. бр. 13.

¹³

Исто, 101, извјештај штаба 6. бригаде бр. 64.

¹⁴

Н. Јовићевић, н.д. 227.

Борац 2. чете, Талијан, који је знао њемачки, схватио је да њемачки војници немају довољно стрељачке муниције и то је на врло сугестиван начин саоштио командиру чете. Овај је одмах наредио јуриш. Пробуђена патрола источно од Церова похитала је ка својој чети и припуцала на Њемце. Иако је у питању било само пет војника, њихова интервенција из позадине била је драгоцјена. Трека чета је дијелом снага такође потпомогла 2. чету. Све је то учинило да Њемци напусте топ и знатан дио коморе и побјегну ка Даниловграду. Непријатељ је имао 37 мртвих,¹⁵ 3 заробљена Њемца (од којих је један подлегао ранама) и 7 талијанских фашиста. Цијењено је да је рањених било 50. Друга и 3. чета су имале 3 рањена борца.¹⁶

Кратак предак послје протјеривања Њемаца батаљон је искористио за сређивање на положајима, првенствено на Вардишту и код Богетића, затим за извлачење рањеника и плијена, чији је знатан дио уступљен сељацима из околине. Једино је било извјесно да се топ не може извући, па је одгурнут испод цесте и прикривен у жбуњу.

Ове мјере предострожности су се показале цјелисходним, јер је убрзо нова њемачко-четничка колона пристигла од Никшића. Команда овог гарнизона је, свакако, тежила да извуче колону од Даниловграда и то је покушала доста јаким снагама. Њихову претходницу су чинили четници, али су код Богетића тежиште задатка преузели Њемци. У први мах су најжешће јуришали на Вардиште, кључну тачку одбране коју је држала 1. чета, али су нападали и у правцу 3. чете. Чак су заузели неке куће у Богетићима. Иако под тако снажним притиском, 3. батаљон је успио да се одржи на својим положајима до 21 час, а тада се повукао на косе сјеверозападно од села Ђуровићи. Цијенило се да је непријатељ имао „око 25 мртвих и много више рањених“, али је и 3. батаљон има тешке губитке. Погинуло му је 5 (међу којима један командир чете, један замјеник комесара чете и два водника), а рањено такође 5 бораца.¹⁷ Сјутрадан је батаљон размјештен на линији Миљевићи - Добруш - КупиК¹⁸

Послије повлачења батаљона, комесар бригаде Јован Ђуровић, који је био с батаљоном, скренуо је пажњу друговима да није добро што заплијењени топ није оштећен па, ако га пронађе, непријатељ ће поново моћи да га користи. Због тога је затражио добровољце који ће извући затварач и донијети га у штаб. Јавили су се скојевци Обрен Вујадиновић, Вуле ВукославовиК курир Живковић и скојевски руководилац батаљона Радомир Мирашевић. Они су се ноћу привукли топу. Вујадиновић и Вукославови^ иако никад нијесу послуживали топ, послје

¹⁵ Наведени извјештај штаба 6. бригаде бр. 64. У извјештају се наглашава „пребројано“.

¹⁶ Исто.

¹⁷ То према наведеном извјештају 6. бригаде бр. 64. Међутим, у својим мемоарским записима борци бригаде наводе 6 мртвих и 9 рањених (Обрен Вујадиновић и др.).

¹⁸ Зборник сјећања *Шеста црногорска народноослободилачка ударна бригада*, Титоград, 1983 (Шеста бригада...) Антоније Перозић, *Борба на Богетићима*, 176; Ђорђије Ђоно Поповић, *Акција Друге чете на Богетићима*, 181; Момир Јањић, *Акција на њемачку колону у селу Церову*, 186; Н. Јовићеви^, н. д., 227.

доста муке успјели су да извуку затварач. Мирашевић и Живковић су их штитили, али нијесу имали потребе да интервенишу, јер Нијемци ову „операцију“ нијесу ни примјетили.¹⁹

За вријеме обих борби 3. батаљона није се осјетило дејство 4. батаљона у рејону Богмиливића и Загорка, нити дјелова Колашинског одреда од Повије или према Стубици. У операцијском дневнику 4. батаљона констатује се да се непријатељ неопажено провукао ка Богетићима, а при повлачењу такође несметано прошао испред његових положаја, јер је чета која је требала да постави засједу код Богмиливића то учинила „високо изнад цесте“.²⁰ Тек 12. марта 4. батаљон је ступио у борбу с Њемцима и четницима код Загорка, послје које су се Њемци повукли у Даниловград, четници остали на источној, а 4. батаљон 6. бригаде на сјеверозападној страни цесте. Колашински одред се ни тада није огласио, због чега му је штаб бригаде озбиљно замјерио. Начелник штаба 6. бригаде је некативност батаљона Колашинског одреда окарактерисао као злочин.²¹ У ствари, појава ових снага у позадини или на бокovima њемачких колона у вријеме онако упорне одбране 3. батаљона 6. бригаде могла је имати знатног утицаја на повољнији исход ове борбе. Колашинском одреду је поново наређено да се спусти на комуникацију у рејону Богетића и на њој испољи активније дејство, нарочито у случају поновне непријатељске интервенције од Даниловграда или Никшића.²²

Напад на Уздомир и Кочане изведен је ноћу 13/14. марта. Уздомир су нападале по једна чета из 1. батаљона Никшићког одреда, 5. батаљона Дурмиторског одреда²³ и 1. батаљона 6. ударне бригаде, с тим што су чете из одреда нападале са сјеверне, а чета из бригаде са западне стране. Предвиђено је да све чете крену из полазних рејона у 19, а напад да почне у 22 часа, а да прво ступе у дејство дјелови који ће нападати сам Уздомир. Главнина 1. батаљона 6. бригаде требало је истовремено да напада Кочане.

Цијенило се да само у Кочанима има око 200 жандарма и четника. У ствари у Кочанима је био један а у Кличеву један батаљон четничке Дурмиторске бригаде, под командом капетана Ивана Ружића.²⁴

¹⁹ Вујадиновић Обрен, *Извлачење затварача из њемачког топа*, Шеста бригада, 193.

²⁰ Архив, ВИИ, кут. 398, бр. рег. 5-2/II.

²¹ Зборник докумената, III, 7, 103, наређење штабу Колашинског одреда, стр. пов. бр. 6.

²² Исто.
На смањену активност батаљона Колашинског и Дурмиторског одреда вјероватно је утицала одлука штаба-2. корпуса о расфомирању штабова и јединица ових одреда, донесена 5. марта, која је требало да се реализује десет дана касније. Од дијелова њиховог људства 20. марта је требало да се формира Допунски батаљон корпуса, а главнина да се упути у Г. Морачу, за 9. ударну бригаду, која је требало да се формира 1. априла (Зборник докумената, III, 7, 88).

²³ Овај батаљон је требало да на територији Никшићког одреда сачека наређење за полазак у Г. Морачу, у састав 9. бригаде.

²⁴ Зборник докумената, III, 7, 117, извјештај обавјештајног официра Приморске оперативне групе, стр. пов. бр. 12.

Чета Дурмиторског одреда закаснила је у поласку 25 минута, али, по мишљењу штаба Никшићког одреда ни то не би довело до закашњења у нападу да непријатељ није прерано открио приближавање 1. чете 1. батаљона 6. бригаде. Тако је релативно јака посада Уздомира рано алармирана и спремно дочекала напад. Није је много уздрмала ни ватра минобацача и тешког митраљеца. Напад партизанских јединица трајао је око један сат. Под снажном непријатељском ватром прво је морала да се повуче чета 1. батаљона 6. бригаде, а затим и одредске чете са Уздомира. Неуспјех овог напада принудио је и главнину 1. батаљона 6. бригаде да се извуче из Кочана, иако је у почетку напада имала успјеха и непријатељу нанијела губитке од 2 мртва и 3 рањена и заплијенила 3 пушке и нешто муниције.²⁵

Овај неуспјех је могао да се очекује, с обзиром на јачину непријатељских снага јер је Уздомир био веома значајна тачка спољне одбране Никшића, као и с обзиром на лоше временске услове, због којих су се јединице веома тешко кретале. То је и навело штаб Никшићког одреда да захтијева да се напад не понавља, како је било предвиђено, јер је у овим условима био безизгледан. Међутим, баш зато што је главна отпорна тачка био Уздомир, у напад на њега није требало слати три чете из овако различитих јединица. Један компактан батаљон би сигурно боље организовао и успјешније извео овај напад. То је, вјероватно, захтијевало прегуписавање снага, што је у оваквим временским условима било тешко изводљиво.

Наредних дана штаб 6. бригаде је организовао рушење пута Никшић - Даниловград. Поред сопственог људства за то је користио и становништво околних села па је комуникација на више мјеста темељито порушена. Међутим, већ средином марта 3. батаљон Никшићког одреда повучен је у Луково, а један батаљон Колашинског одреда за Колашин. Први батаљон Никшићког и 5. батаљон Дурмиторског и преостали батаљони Колашинског одреда очекивали су наређење за полазак у Горњу Морачу, ради формирања 9. бригаде. Тако је од Никшића до Даниловграда требало да остану још само три батаљона 6. бригаде, раздвојена тешко проходним пјешивачким врлетима.

Да би искористио тренутно присуство ових снага одреда, штаб 6. бригаде је одлучио да ноћу 16/17. марта разбије четничке снаге на простору Орја Лука, Курило, Фрутак. Истовремено је предвиђено да дјелови Зетског одреда, упадом из Загарча у Косови Луг, врше притисак на Даниловград, како би онемогућили њемачку посаду да интервенише дуж комуникације ка Никшићу. Дјелови Колашинског одреда требало је да посједну положаје сјеверно од Богетића, како би спријечили интервенцију од Никшића и са правца Кунак - Бешине Воде.²⁶

У вези с овим штаб Зетског одреда обратио се штабу 7. омладинске бригаде са захтјевом да и он својим снагама организује препад на непријатеља, како би се онемогућила интервенција подгоричког и спушког гарнизона према

²⁵

Исто, 111, извјештај штаба 6. бригаде штабу ПОГ-а, пов. бр. 65, и III, 10, 27, извјештај штаба Никшићког одреда штабу 2. корпуса, стр. пов. бр. 19.

¹³⁶

Исто, III, 7, 106, штаб 6. бригаде штабу Зетског одреда, стр. пов. бр. 16; 111, штаб 6. бригаде штабу ПОГ-а, пов. бр. 65.

Даниловграду²⁷ Штаб 7. бригаде прихватио је овај захтјев, па је ноћу 16/17. марта организоваћ препад од албанске границе (1, 2. и 3. батаљони 7. бригаде и 4. батаљон 5. бригаде, који је у Пиперима, привремено, био под командом штаба 7. бригаде), преко Дољана, Златнице, Служа и Тараша до Богетића. То је омогућило дјеловима 6. бригаде да у једном налету растјерују четничке снаге из Орје Луке, Кујаве и Фрутка.²⁸

Дјелови Зетског одреда су на Траашу наишли на снажан отпор, па нијесу успјели да овладају овим узвишењем. Батаљон овог одреда из Загарча није ни стигао до Косовог Луга. Штаб Приморске оперативне групе није имао добро мишљење о овом батаљону, па је предлагао штабу корпуса да га пребаци и ангажује „у борби негдје даље”.²⁹ Истовремено је штаб Групе сматрао да би у Загарчу, Команима и Љешанској нахији требало ангажовати групу од најмање три батаљона, који би систематски разбијали и четничке снаге на овом простору и поспјешивали мобилизацију на територији Ловћенског одреда уопште. Сама Група пак, за то није имала могућности.

Обавијештен да ће савезници ускоро бомбардовати Никшић, штаб Приморске оперативне групе је 18. марта наредио штабу 6. бригаде да примакне своје јединице ближе граду и истури јаке засједе, наоружане аутоматским оружјем, да би „ове банде тукли кад почну бјежати”.³⁰ Пошто је било предвиђено да ће 9. бригада бити формирана 1. априла, наређено је да се одредски батаљони предвиђени за њу, могу користити и за овај задатак. Штаб Групе је при том издао детаљна упутства о организовању блокаде. Тако је један батаљон 6. бригаде требало да посједне Товић, од Драгове Луке до Глибавца, с тим да јаке засједе постави код цркве у Драговој Луци и на Шанцу између Драгове Луке и Глибавца. Један батаљон да остане на просторији Кусиде, Моштаница, са засједом на „најистуренијој могућој тачци”. Тај батаљон требало је да прида једну чету батаљону Никшићког одреда који буде постављен на правцу Стуба - Јакаљ. Други батаљон Никшићког одреда требало је поставити на просторију Рубежа, падине Жировнице (к. 890), према Требјеси. Батаљон са правца Стубе требало је да истури засједе на падине Кулине (к. 764) и Уздомира, према Кочанима. Један батаљон 6. бригаде, Колашински одред и најближи батаљони Зетског одреда да се поставе код Стубице и Обадовога бријега, како би спријечили евентуалну непријатељеву интервенцију од Даниловграда. Батаљон који је требало поставити на Товић, требало је упутити правцем Кунак - Озринићи - Лаз - Драговића Лука, с тим да разбије и протјера четнике из Озринића, ако их тамо буде било.

²⁷ Писмо штаба Зетског одреда штабу 7. бригаде.

²⁸ Исто, III, 7, 115, извјештај начелника штаба 6. бригаде - штабу бригаде, Оп. пов. бр. 65. Документ не садржи детаљније податке о овом нападу, као ни депеша штаба ПОГ-а штабу 2. корпуса од 20. марта, у којој се каже: „Током 16 и 17. ов. мј. очистили смо Кујову, Фрутак, Орју Луку. Непријатељ је имао губитака, а ми три лакше рањена” (Архив VII, кут. 394, бр. рег. 6-2, књига депеша 2. корпуса). Међутим, у Дневнику 2. корпуса (III, 10, 476) наводи се да је непријатељ имао 20 мртвих и 17 рањених, а 6. бригада 2 мртва и 3 рањена.

²⁹ Наведена депеша од 20. марта.

³⁰ Зборник докумената, III, 7, 114.

Тако је требало потпуно блокирати град, с тим да о правом циљу треба да буде обавијештен само штаб бригаде. А „у ситуацији када авиони буду бомбардовали Никшић... користили панику непријатеља и то тако да све оне који буду бјежали ради спасавања дочекати ватром и уништавати". Искористити прилику да се заузму Кулина и Уздомир, а уколико се јаким бомбардовањем створе услови - упасти и у Никшић.

Истовремено је штаб бригаде обавијештен да Нјемци и четници, којима је 11. и 12. марта онемогућен продор од Даниловграда за Никшић, такав продор поново припремају, мада четници о томе још нијесу добили наређење, које иначе очекују. То треба имати у виду и припремити им „добар удар”.³¹

Штаб бригаде је сјутрадан обавијестио све наведене јединице да непријатељ из Никшића задњих дана „није показао неку нарочиту активност”, али да припрема испаде ка сусједним селима „ради пљачке и мобилисања”, а у ствари, користи слабости блокаде граде. Због тога је свој 3. батаљон упутио преко Кунка, Озринића и Лаза ка Драговића Луци, да протјера четнике из Озринића, а онда посједне Товић и организује засједу како је предвидио штаб Групе. Десно и лијево да се наслони на батаљоне Никшићког одреда и са њима организује тијесно садејство. Батаљони Никшићког одреда на правцу Стуба - Јакањ и Рубежа - Жировница такође су добили задатак да са овим батаљоном успоставе контакт и организују садејство. Први батаљон 6. бригаде требало је да затвори правце Никшић - Кусиде и Никшић - Броћанац, а једну чету да прида батаљону Никшићког одреда код Стубе. Четврти батаљон је задржан на линији Богомиловићи - Обадов бријег, с тим да са по једним батаљоном Колашинског и Зетског одреда из рејона Богетићи, Стубица затвори правац од Даниловграда. Исто тако да одржава везу и организује садејство с батаљоном Зетског одреда у Загарчу. У случају нужде за ове батаљоне је предвиђено да се повлаче ка Љесковим Долима.

Све јединице су упозорене да истуре јаке засједу и да буду веома опрезне, како не би дозволиле никакво изненађење. „Батаљонима на положајима око Никшића скреће се пажња, наглашено је, да не дозволе испад непријатеља из Никшића и да све групе које би се под разним изговорима покушале пробити дочекају ватром и униште.”³² Штаб Никшићког одреда задужен је да непосредно контролише „рад око посиједања положаја и контролисања додијељених просторија” и његових батаљона, а по један члан штаба 6. бригаде упућен је код батаљона око Никшића, односно на комуникацију Никшић - Даниловград.

Како сазнајемо из Операцијског дневника 2. далматинске бригаде, тих дана је било најављено и бомбардовање Грахова и Леденица, али „услијед временских неприлика” савезничка авијација није стигла.³³ Да ли је то или нешто друго разлог и за Никшић, није утврђено, али овај град тих дана није бомбардован, па ни ово прегруписавање снага није испало сврсисходно.

³¹ Исто.

³² Исто.

³³ [Зборник докумената, III, 7, 741, 742.

Међутим, ако обавјештење о бомбардовању није испало тачно, предвиђање непријатељеве интервенције од Даниловграда ка Никшићу било је савим тачно. Наиме, према обавјештењима која је прикупила обавјештајна служба Приморске оперативне групе и 2. корпуса, никшићки гарнизон је имао хране свега за још десетак дана. У операцијском дневнику корпуса стоји: „... у Никшићком гарнизону влада глад. Њемачки гарнизон и четници кувају свега два пута недељно а количина хљеба смањена је на четвртину.“³⁴ А блокада Никшића и учестали напади партизанских снага на истурене тачке спољне одбране града, стварали су код непријатеља увјерење да предстоји напад на сам град. Због тога је штаб 363. пука њемачке 181. дивизије из Подгорице организовао напад својих и четничких снага како би отворио комуникацију Даниловград - Никшић, снабдио никшићки гарнизон храном и муницијом и другом опремом и тако га припремио и охрабрио за одсудну одбрану.³⁵

Обавјештајни органи корпуса и ПОГ-а су ове припреме правовремено уочиле и протумачиле их као непријатељеву намјеру да изврши смјену никшићког гарнизона што им је било онемогућено одбраном 6. бригаде 11. и 12. марта у рејону Богетића.

Да би ојачао снаге на овој комуникацији, штаб 2. корпуса је 24. марта наредио штабу 3. дивизије да тамо упути два батаљона 7. омладинске бригаде, да би садејствовали јединицама 6. бригаде. Због тога је 4. батаљон 7. бригаде привучен из Лијеве Ријеке у Биоче, а одатле 26. марта упућен у Бјелопавлиће. Пошто се прикупио на линији Јовановићи - Слатина - Лаће батаљон је истурио предње дјелове према Јеленку и Тарашу. Два дана касније у Глизицу и Стањеви"Ка Рупе привучен је и 1. батаљон 7. бригаде (из Орахова). Овим батаљонима командовао је замјеник команданта бригаде капетан Миливоје Грозданић.

Штаб 6. бригаде је 28. марта наредио да се 4. батаљон 7. бригаде пребаци преко Зете и посједне положаје на линији Богмиливићи - Обадов бријег - Ржиште, да би се 4. батаљон 6. бригаде са тих положаја пребацио у Загреду и Загарач.³⁶ Међутим, прије него што је дошло до ове смјене, непријатељ је кренуо у напад. У ствари, већ 28. марта из Подгорице је кренула главнина њемачког 363. пука ка Даниловграду, са храном и ратним материјалом за -никшићки гарнизон. Њемцима се придружила и већа група четника.³⁷ Сљедећег јутра ове снаге су пошле у напад од Даниловграда. Истовремено је, њима у сусрет, кренуо и дио никшићке посаде, ка Стубици. Њемци, које је подржавала и артиљерија, кретали су се дуж десне обале Зете према дјеловима 6. бригаде, а четници дуж њене лијеве обале. Ови посљедњи су упадом од Д. Рсојевиће и Виниће гдје није

³⁴ Исто, III, 10, 482 и III, 7, 117, извјештај обавјештајног официра ПОГ-а, бр. 12.

³⁵ АВИИ, кут. 73-А, бр. рег. 74/4, Историјат њемачке 181. дивизије, 11.

³⁶ Зборник докумената, III, 121.

³⁷ Наведени историјат 181. дивизије, 11; Н. Јовићевић (н. д., 229) и позивајући се на њега, Р. Вукановић (н. д., 152) сматрају да је ту било око 1500 војника. Они овај напад погрешно датирају - 19. марта.

било партизанских снага онемогућили спајање дјелова 6. и 7. бригаде. Удружене непријатељске снаге су 29. марта овладавале Жутом гредом и Слапом, а сјутрадан, пошто су посјеле Слап, продужиле ка Никшићу. Тако им је успјело да се споје са дјеловима никшићке посаде и да потпуно овладају комуникацијом Даниловград - Никшић. Дјелови Зетског одреда повукли су се ка Острогу, 4. батаљон 6. бригаде у Меоце, а 4. батаљон 7. бригаде ка Јовановићима. Према оцјени штаба 4. батаљона 6. бригаде непријатељ је имао 21 мртвог и више рањених, а тај батаљон није имао губитака.³⁸

Овај продор Њемаца и четника искористило је око 500 четника из састава Бјелопавлићке бригаде да упадне у Загарач и Бандиће и одатле протјера двије чете Лов"Иенског одреда.³⁹

Иако су на вријеме обавијештене о предстојећем нападу Њемаца и четника, партизанске снаге нијесу посветиле довољно пажње организовању одбране правца Даниловград - Никшић. Ангажована су само два батаљона 6. и 7. бригаде и двије чете Зетског одреда, па ни ти дјелови уопште нијесу успјели да остваре међусобни контакт и садејство. Чак и у вријеме кад су јаке непријатељске снаге кренуле из полазних рејона, штаб 6. бригаде је предвиђао да свој батаљон извуче са цесте и повуче га ка Гарчу и западније од њега, што значи да уопште није био у курсу ситуације. А 1. батаљон 7. бригаде није ни стигао до комуникације. Због тога непријатељу није ни требао нарочито велики напор да овако слабу одбрану савлада и загосподари комуникацијом, која му је у том тренутку била веома значајна. Додуше, баш зато што му је ова комуникација била толико важна, непријатељ је и ангажовао јаке снаге на њеном отварању, па два и по партизанска батаљона, чак и да су боље организовали одбрану и садејство, не би били у стању да га задрже. Због претјаране опсједнутости најављеним бомбардовањем Никшића, штаб Групе и штаб 6. бригаде нијесу посветили довољно пажње одбрани овог важног правца.

Борбе 2. далматинске бригаде око Грахова

По разбијању непријатељске групације у Катунској нахији 1. и 4. батаљон 2. далматинске бригаде продужили су преко Марковине ка Заграчу и Орасима, 3. батаљон се задржао на простору Бата, Заљуће, а 1. бокелски батаљон на правцу Граб-Ражани До-Дуб-Ресна, гдје је требало да чисте терен од разбијених непријатељских снага. У ствари ни на једном од ових праваца они нијесу наишли на непријатеља, па је „чување" слободне територије препуштено јединицама Ловћенског и Зетског одреда и 4. батаљону 6. бригаде који је остао у Загарчу. Послије дводневног одмора 2. далматинска бригада се 6. марта прикупила: штаб бригаде и 1. батаљон у Трешњеви, 3. батаљон у Забуковици и 4. у Заљућу.⁴⁰

³⁸ Зборник докумената, Iii, 7, 127, извјештај штаба 6. бригаде Оп бр. 68.

³⁹ Ђ. Вујовић, н.д., 518.

⁴⁰ Зборник докумената, Ii, 10, 22, извјештај штаба 2. далматинске бригаде Пов. бр. 58; Дневник бригаде, I стр. 735, 736; О. Егић, н. дј., 222, 223.

Пошто је главнина 6. бригаде и одредских снага била ангажована око Никшића, 2. далматинској бригади је преостало да у садејству са по једним батаљоном 6. бригаде и Никшићког одреда и, евентуално, дјелова 12. херцеговачке бригаде, ослободи Грахово у духу наређења штаба 2. корпуса.

Без икаквих посебних припрема штаб бригаде је одлучио да напад на Грахово изврши већ 8. марта у 22 часа и то овако:

- 2. батаљон 2. далматинске бригаде правцем Орао (к. 1056) - с. Петковићи - Граховско поље - Грахово;

- 2. батаљон 6. црногорске бригаде правцем Голо Брдо - Бокшин до (к. 927) - Грахово;

- 1. батаљон 2. далматинске бригаде правцем Домаћин До - Грахово;

- 3. батаљон 2. далматинске бригаде и 2. батаљон Никшићког одреда да овладају положајима на комуникацији Драгаљ - Грахово од Штедина (к. 953) и с. Подврсника до линије В. Кличевац (к. 990) - к. 786, а затим, главнином до онемогуће евентуалну интервенцију непријатељских снага од Драгаља ка Грахову, а са двије чете да нападају на Грахово са југа.

- 4. батаљон 2. далматинске бригаде ангажован је према комуникацији Леденице - Под Хан - Драгаљ, да би везао снаге које би покушале од Леденица да притекну у помоћ Грахову. Првенствено је требало да веже њемачку артиљерију, ако би на том правцу била привучена да интервенише ка Грахову.

- 1. бокелски батаљон је остављен у селу Зечје Алуге у резерви, с тим да се може употребити и према Грахову и према Драгаљу.

Два минобацача требало је да дејствују са раскрснице путева јужно од Домаћин Дола, испод В. Кличевца. Пошто су то била једина тешка оруђа којима је располагао, штаб бригаде је молио штаб Групе да се од 12. херцеговачке бригаде затраже још два минобацача са 50 граната, које би 2. батаљон 6. бригаде поставио на Дервишу (к. 927) код Бокшин дола. Вјеровано је да би ова четири минобацача, пошто у току дана узму елементе за гађање, ефикасном ватром деморалисали посаду варошице. Истовремено је затражено да се један батаљон ове херцеговачке бригаде оријентише према Грахову. Од штаба Групе тражена је сагласност за напад, али је наглашено да уколико она (сагласност) не стигне на вријеме, да не напад бити изведен по плану.⁴¹ Захтјевима за помоћ дјелова 12. херцеговачке бригаде није удовољено, а нема података ни о евентуалној сагласности штаба ПОГ-а за напад.

Обавјештавајући штаб 2. далматинске бригаде о коначном саставу Приморске оперативне групе, штаб Групе је 4. марта затражио да му бригада пошаље Анту Влајчевића за командира и Мила Влахова за политичког комесара Пратеће чете, 8 бораца за ту чету и 3 борца за курире штаба Групе. Штаб бригаде је извршио ово наређење. А 2. далматинска бригада је тада била бројчано најслабија од свог формирања, ако се изузме вријеме битке на Сутјесци и непосредно последице ње. Имала је свега 682 човјека, од којих 72 официра, 70

⁴¹

Наведени извјештај штаба 2. бригаде бр. 58.

подофицира и 540 бораца, наоружаних са 534 пушке, 37 пушкомитраљеза, 5 митраљеза, 8 „шараца“ и 2 минобацача. Чете су биле спале на по 16-20 бораца.⁴²

Непријатељ у Грахову је, свакако, био добро обавијештен о снази и наоружању наших јединица а по свој прилици и о њиховим плановима. Због тога је и овај напад дочекао добро припремљен за одбрану. Штабови бригада, као и штаб Приморске оперативне групе знали су да непријатељ у Грахову није бројно јак. Било је око 100 Њемаца, 150 четника и 50-60 жандарма. Изгледа да су баш због тога потцењивали могућности одбране ове варошице.

Иако је било прецизирано да напад почне у 22 часа, нијесу предузете потребне мјере да се људство на вријеме прикупи да би напад тада стварно почео. Највише је закаснио 2. батаљон 6. бригаде. А једино је 1. батаљон 2. далматинске бригаде испољио очекивану упорност. На вријеме је стигао за напад и привукао јаку непријатељску ватру. Други батаљон ове бригаде, када је нешто касније стигао, није био довољно активан и одлучан да ову ситуацију искористи. Оклијевао је, како је командант бригаде оцијенио, грешком и неодлучношћу штаба батаљона, који је очекивао да 1. батаљон сам ослободи Грахово. Пошто је закаснио два и по часа, 2. батаљон 6. бригаде није ни суделовао у нападу. Трећи батаљон 2. бригаде заузео је положаје јужно од Грахова, како је било предвиђено, али његове двије чете нијесу пошле у напад на варошицу због неодлучности замјеника команданта батаљона који је њима командовао. Штаб бригаде је оцијенио да је једино штаб 1. батаљона испољио потребну смјелост и одлучност у овом нападу. Пошто су га остали штабови извијестили да се Грахово не може заузети „из разлога што све јединице нијесу благовремено приступиле извршењу задатака, што је простор око самог града чист и брисан и што мјесечина и снијег отежавају приближавање“, штаб бригаде је одлучио да се 1. и 3. батаљон 2. далматинске и 2. батаљон 6. црногорске бригаде повуку на полазне положаје а остале јединице до даљег наређења да остану на достигнутим положајима.⁴³

Имајући у виду да штаб 2. корпуса и штаб Групе инсистирају на ослобађању Грахова, као услови за наступање ка Кривошијама и Конавлима, штаб 2. далматинске бригаде је одмах одлучио да напад понови ноћу 9/10. марта. При том није извршио никакве промјене у борбеном поретку: батаљони су добили исте задатке као и претходне ноћи. Једино је напад требало да почне у 20 часова.⁴⁴

⁴²

Б. Милинковић, н. чл. 247, навео је занимљив предлог једног борца на четној конференцији, да се приликом уласка или изласка из неког мјеста не командује: „Прва или друга десетина напријед“, јер тада крену десетар „пушкомитраљезац“, његов помоћник и евентуално, још један борац, већ да се каже: „Зечевић (или Корчуљанин) напријед“ како сељаци не би открили колико су мале те јединице. Предлог је усвојен, јер се знало да чланови четничких породица одлазе у Грахово и информишу непријатеља о снази и распореду партизанских јединица око варошице.

⁴³

Дневник 2. бригаде, биљешка за 8. март, 736, 737.

В Постоји извјесна неслагласност докумената о томе када су батаљони повучени из Катунске нахије.

И Штаб бригаде је извијестио штаб Групе да је то учињено 6. марта (наведени извјештај пов. бр. 58). У Дневнику бригаде, пак, стоји да је то учињено 7. марта (735) а то понавља и О. Егић у наведеној књизи (222).

⁴⁴

¹ Дневник 2. бригаде, 738.

Трећи батаљон је готово читав дан 9. марта водио борбу с њемачко-четничким снагама на комуникацији Драгаљ - Вардар. Предвече је успио да отјера непријатеља са Вардара и нанесе му губитке од „7-8 мртвих и око 12 рањених”. Међутим, замјеник команданта батаљона ни овога пута није извршио задатак тј. није са двије своје чете напао Грахово с југа. Обрад Егић је навео да овај официр није показао потребну одлучност, због чега се и десило да му је једна чета Никшићког одреда отказала послушност.⁴⁵

И овога пута је у заказано вријеме у одлучан напад кренуо једино 1. батаљон 2. далматинске бригаде. Он је у два маха покушао на јуриш да овлада варошицом али, у недостатку притиска са било које друге стране, његови напори су остали без успјеха. Упорност и продорност овог батаљона су нарочито подстакли командант батаљона Душан Владушић и заставник Стеван Ђапић, који су то вече рањени. Владушић чак теже, па је касније морао да иде у Италију на лијечење. Укупно је батаљон имао 6 рањених бораца, док је једна другарица погинула. Кад је увидио да је 1. батаљон усмањен у овом нападу а да је непријатељев отпор толико јак да га батаљон не може савладати, штаб бригаде је наредио да се и он повуче на полазне положаје. Други батаљон 2. далматинске и 2. батаљон 6. црногорске бригаде су тек тада ступили у борбу, али ни тада довољно одлучно па, наравно и „без неког значајнијег ефекта.”⁴⁶ Други батаљон 2. бригаде није имао губитака, а 2. батаљон 6. бригаде имао је 5 рањених, међу којима једног командира чете.

Слику неуспјеха употпунио је 4. батаљон 2. далматинске бригаде. Он не само што није организовао напад на Драгаљ и Под Хан, него је неодговорним понашањем и slabим сналажењем штаба батаљона на терену, дошао у ситуацију да га непријатељ обиђе и нападне с леђа, због чега је морао да се у нeredу повлачи. При том му је погинуо заставник Милан Врањеш, један од најбољих командира чете у бригади и два борца од којих је један, у ствари рањен, остављен на положају. „Ова грешка има се приписати штабу 4. батаљона”, констатовано је у операцијском дневнику бригаде.⁴⁷

Удаљени 1. бокелски батаљон није ни ангажован у овим борбама. Послије овог неуспјеха, по наређењу штаба бригаде, 2. батаљон 2-ге и 2. батаљон 6. бригаде задржани су на ранијим положајима сјеверно и сјеверозападно од Грахова, 3. батаљон 2. бригаде повучен је у Таспуде, 4. батаљон на просторију Забуковице, 2. батаљон Никшићког одреда у с. Рокочи, 1. батаљон 2. бригаде у Трешњево а 1. бокелски батаљон у Заљуће.⁴⁸

⁴⁵ О. Егић н. д. 224. У Дневнику бригаде то је нешто другачије формулисано, али се своди на исто: „Друг поручник Мајица са своје двије чете није предузимао никаквог притиска ни напада из разлога што му је простор (према) граду био преко поља и неприступачан и што му је једна чета 2. Никшићког бат. отказала послушност” (737).

⁴⁶ О. Егић, н. д. 224.

⁴⁷ Дневник 2. бригаде, 738.

⁴⁸ Исто.

Командант бригаде Обрад Егић у наведеној књизи, објашњава ове неуспјехе поред осталог и чињеницом да се нападу приступило из покрета, на брзину и без солидне припреме штабова и јединица. „Штаб 6. и 2. далматинске бригаде, по добивеном задатку нису имали времена да са штабовима батаљона темељито процијене ситуацију и извиде терен и правце за напад на Грахово, већ су батаљонима дане писмене заповијести и по карти одређени правци напада. Међутим, штабови батаљона су имали још мање времена да добро припреме своје чете и борце за напад који се изводи ноћу. Тако је одмах у почетку услијед удаљености јединица и тешко проходног земљишта изостало тјешње и непосредније међусобно повезивање међу батаљонима.“⁴⁹

Али Егић не објашњава због чега се овако радило на брзину. Иза штабова 2. и 6. бригаде стајали су већ неуспјели напади на Грахово. Баш због тога они су могли да уоче како непријатељ, иако малим снагама, врло жилаво и веома организовано брани ово мало али јако утврђено мјесто. Истина, штаб 2. корпуса и штаб Приморске оперативне групе инсистирали су да се Грахово што прије ослободи, да би се створили услови за дејство у Приморју, али то није требало да доводи до брзоплетог и неприпремљеног напада, који не гарантује успјех. Према томе било је могућно први напад предузети дан-два касније, пошто се темељито припреми.

Иницијативу за напад баш 8. марта дао је сам штаб 2. далматинске бригаде.⁵⁰ Нијесмо утврдили када су батаљони добили заповијест за напад. Штаб бригаде је 6. марта извијестио штаб Групе и штабове 6. црногорске и 12. херцеговачке бригаде о својој одлуци за напад. Вјероватно су тога дана и батаљони добили, ако не заповијест, а оно бар неко претходно наређење. Према томе, иако *можда не* уз учешће штабова бригада или Групе, батаљони су ипак имали времена да проуче правце напада и процијене вријеме и климатске услове, како би јединице правовремено довели да не закасне за напад. Ово нарочито важи за 2. батаљон 2. далматинске и 2. батаљон 6. бригаде, који су већ више од недељу дана судјеловали у блокади Грахова, а у напад је требало да пођу правцима као и у претходном нападу од 2. марта. Четвртом батаљону 2. бригаде објекти напада су такође били најближи полазном рејону. А баш ова три батаљона су показала највише слабости у оба ова напада на Грахово. Посебно је несхватљиво како је 2. батаљон 6. бригаде три пута закаснио иако је сваки пут нападао истим правцем. Први и 3. батаљон 2. бригаде имали су најмање времена за припрему напада, па ипак њихов је учинак био највећи. Према томе, иако га није било довољно због журбе с почетком напада, времена је могло бити да су се штабови потрудили да проуче ситуацију и извуку поуке из већ учињених грешака при организовању претходних напада на Грахово.

О. Егић, н. д., 225.

У наведеном извјештају пов. бр. 58, од 6. марта, он каже: „Напред наведено рокирање наших батаљона извршили смо приближавањем Грахову, пошто смо одлучили да 8. о. мј. заузмемо град Грахово.“

Послије ових нових неуспјеха, штаб Приморске оперативне групе и штаб 2. далматинске бригаде закључили су да је при покушају 6. бригаде, 1. фебруара, учињена грешка што није остварено изненађење и Грахово ослобођено на препад. Сем тога, успјех у Катунској нахији учинило је команде помало самоувјереним. Није се претпостављало да би мала посада Грахова могла да одоли нападу оних јединица које су на Чеву савладале бројно готово петоструко јаче непријатељске снаге. Штаб 2. бригаде је још увијек вјеровао да би његов напад од 2. марта успио да није морао бити обустављен. Он је, наиме, тада извијестио да је тај напад обустављен управо кад је 3. батаљон улазио у град. Због свега тога је, изгледа, напад и предузет без темељитих припрема. Није обезбијеђено да се оствари изненађење ни по времену напада ни по евентуалним измјенама у борбеном поретку, јер се, неуобичајено, у три маха нападало истим борбеним поретком. Командовање бригадом било је готово паралисано, јер, због удаљености јединица и лоших временских услова штаб бригаде није био у стању да непосредније утиче на ток борби. Штабови батаљона су готово самостално одлучивали о начину рада, а по оцјени штаба бригаде, осим штаба 1. и донекле 3. батаљона (са изузетком замјеника његовог команданта), сви су подбацили. Помањкало им је снажљивости и осјећања солидарности. А сувише удаљена резерва није могла да интервенише ни на једном правцу.

Покрет јединица данима су пратили снијег и хладноћа. А у току ноћи када су напади извођени није било падавина, па је мјесечина на снијегу чинила лако уочљивим циљем сваку јединицу и сваку групу у покрету отвореним тереном испред непријатељевих утврђених положаја. То је отежавало услове напада и слједствено томе, олакшавало положај бранилаца. Сем тога, свјесна значаја одбране Грахова и своје одговорности, посада се, како извори наводе, бранила „на живот и смрт“. То је, дакле, читав сплет околности које су довеле до два нова неуспјеха у нападу на Грахово.

Значај који је окупатор придавао одбрани Грахова и објеката на путу Рисан - Грахово (Леденице, Црквице, Драгаљ), произилазио је из важности који је за њега имала Бока Которска. Бока је, наиме, била главна станица за предах или одмор његових трупа које су се пребацивале са југоистока на сјеверозапад Балканског полуострва. За то је било обезбијеђено много зграда у Боки, гдје су се њемачке трупе задржавале и по неколико дана. Сем тога, /то је била стратешки значајна лука која, кад би пала у руке НОВЈ и њених^уравезника, представљала би изванредну базу за инвазију Балкана, коју биЧлЪеМци више тешко могли да поврате, с обзиром на снагу савезничке морнарице ^гебграфски положај црногорско-херцеговачких брда у залеђу. Кроз Боку је водио главни сувоземни пут за снабдијевање њемачких трупа од Солуна до Истре, јер су остали путеви који воде ка Јадрану били стално угрожени од партизанских снага. Тако су трупе и ратни материјал транспортовани преко Хрватске, Србије и Бугарске до Грчке и јужне Албаније и одатле, приморјем, преко Боке Которске, даље на запад.

Због тога је Бока била начичкана многим одбрамбеним објектима, при чему је посебна пажња посвећивана одбрани с мора. Луштица, са узаним

полуострвским коријеном и Грбљем на истоку, у коме је окупатор посебно настојао да створи јаку пету колону и улаз у залив, заштићен јаком противторпедном мрежом у три реда и минским сидрима на дну, били су веома солидна заштита залива. Густа мрежа јаких утврђења са покретним аутоматским оруђима требало је да надомјесте недостатак бројно јачих војних снага. Колики је значај придаван Боки Которској свједочи и податак да је њена одбрана била директно повезана с њемачким Врховном командом са три радио-станице смјештене у Тивту.⁵¹

Правац Рисан - Црквице (Леденице) - Грахово представљао је неку врсту сигурносног вентила, веома осетљивог и важног за одбрану Боке Которске с копна, а истовремено и за обезбеђење излажења њемачких окупационих снага ка Грахову и даље на запад, преко Херцеговине. Због тога су посаде ове мале гарнизоне тако упорно браниле, нарочито Грахово. Њемачке посаде на овом правцу нијесу биле нарочито јаке (мада недостају прецизнији подаци о њима), али су их ојачавали четници и жандарми у јачини од око 500 војника. У Кривошијама је било по оцјени штаба Приморске оперативне групе, око 1500 четника.⁵²

Штаб Групе је сада закључио да је између прва два (с почетка марта) и ова два напада на Грахово посада још боље утврђена, а и иначе добро снабдијевена аутоматским оружјем и муницијом, тако да су борци Групе помало депримираны неуспјехом и увјерени да је Грахово немогуће заузети.⁵³ А на малом простору у нападу није ни могуће ефикасно употријебити нарочито јаке снаге па би, и уз тешка оруђа, нови напад изискивао озбиљне жртве.⁵⁴ Цијенио је да извјесна могућност постоји ако би се за напад употријебиле свјеже снаге. Пошто их сам није имао, штаб Групе се 10. марта обратио штабу 29. херцеговачке дивизије. Обавјештавајући га да напади на Грахово 8. и 9. марта нијесу успјели, а треба их понављати док се ова посада не ликвидира, у складу с наређењем штаба 2. корпуса од 1. марта, да се Грахово ослободи у садејству с херцеговачким снагама, штаб Групе је наглашавао да се Грахово може ослободити снагама и средствима којима располажу Приморска оперативна група и 29. дивизија. Због тога је захтијевао да у новом нападу судјелују два батаљона 12. херцеговачке бригаде. Остале снаге обезбиједила би Приморска оперативна група. Међутим, штаб 29. дивизије није прихватио ову молбу.⁵⁵ Једино је

⁵¹ Зборник докумената III, 7, 93, извјештај обавјештајног официра Приморске оперативне групе од 8. марта 1944.

⁵² Наведни извјештај штаба групе стр. пов. бр. 11.

⁵³ У операцијском 2. дневнику бригаде се каже: „Непријатељ се јако утврдио, ископао ровове и стрељачке заклоне око цијелог града а поред тога утврдио је и поједине куће за одбрану. Непријатељ је давао јак отпор и отварао паклену ватру из аутоматских и тешких оруђа којих је имао око 50-60. Приступ ка граду је све чисто и брисано поље у кругу од 2-3 км. Непријатељ се бранио на живот и смрт" (737).

⁵⁴ Наведени извјештај штаба Групе стр. пов. бр. 11.

⁵⁵ Допис штаба Групе прво је примио командант дивизије Владо Шегрт, негдје на терену. Он је, на њему дописао свом штабу да одговори штабу ПОГ-а, како је 12. бригада ангажована у нападу на Зупце, а припрема се и напад на Гацко, те не би могла да судјелује у новом нападу на Грахова (Зборник докумената, IV, 23, бр. 53),

наговијестио да ће вратити 3. батаљон 1. далматинске бригаде који се затекао у Вилусима. Због тога је штаб Групе одлучио да за сада не организује нове нападе, већ да направи паузу и изврши детаљније припреме за каснији напад.

Планирано је да што је могуће прије ослободи 6. бригаду од комуникације Никшић - Даниловград, па једну бригаду да ангажује око Грахово, које би, у најгорем случају само блокирала, а једну на правцу Леденице - Црквице и дубље у Кривошије. Тај маневар који је и даље озбиљно ометао велики снијег и слаба насељеност на простору Леденице - Драгаљ, требало је да обезбјеђује и једна херцеговачка бригада, која би дејствовала на простору Вилуси, Требиње, Требињска шума, Граб. Савезнички авиони су 1. и 8. марта бомбардовали војне објекте у Боки, па је штаб Групе тражио да се бомбардује и Грахово, као истурени објект у одбрани Боке Которске.

Пошто је, у ствари, био тек десетак дана у дужности, штаб Приморске оперативне групе је нешто шире говорио о ситуацији и мјерама које намјерава да предузме за „активизацију овога сектора, како на војном тако и на политичком пољу“ у чему се до сада „учавала неактивност“.⁵⁶ Он је, наиме, цијенио да се ситуација нарочито у Катунској нахији нагло поправља. То се осјећа и око Никшића. Њемци су, на примјер, избацили највећи број четника из града, у околна села. Чак и снабдијевају само оне четнике који су ван блока. Иначе, јачина никшићког гарнизона је: 1.100 Њемаца, 480 талијанских фашиста и 190 жандарма, а ван жице 800 четника. Штаб Групе је цијенио да би Никшић било могуће ослободити са три бригаде директно ангажоване у нападу и са двије, које би обезбјеђивале правце од Даниловграда, Билеће и Требиња. Од тешких оруђа било би потребна једна батерија топова и неколико батерија минобацача. Било би пожељно, непосредно уочи напада, обезбиједити бомбардовање из ваздуха Требјешке главице, Студеначке главице, Уздомира, Чађалице и зграде гимназије.

Сем тога штаб Групе је сматрао да би требао формирати једну приморску бригаду у коју би ушао 1. бокелски батаљон, далматински батаљон из 29. херцеговачке дивизије и један батаљон Ловћенског одреда који би био попуњен дјеловима из Никшићког и Зетског одреда. Као четврти у њен састав би ушао Орјенски батаљон, који се очекивао из Далмације.⁵⁷ Таква јединица успјешно би дејствовала на Црногорском приморју, у Боки и према Дубровнику, а са те територије би се углавном и попуњавала. Штаб Групе се већ био обратио окружним комитетима Боке и Дубровника, поред осталог и са захтјевом да шаљу људство за попуњу бокелских батаљона и 2. далматинске бригаде.

Штаб Групе је такође сматрао да се са територије одреда одмах може формирати једна лака бригада од око 400 бораца, наоружана само пушкама и пушкомитраљезима, евенутално и лаким минобацачима, која би била покретљива и погодна за брза дејства по Љешанској, Ријечној и Катунској нахији. То људство би се прикупило чак и пошто се упуте предвиђене јединице за 9. бригаду. Он је то сматрао потребним због тога што су руководства одреда „на доста ниском

⁵⁶ Наведени извјештај стр. пов. бр. 11.

⁵⁷ О њему ће касније бити више ријечи.

нивоу у војно-политичком погледу па са више батаљона не могу успјешно да руководе", што се људство далеко успјешније развија у бригадама, а и народ има у бригаде више повјерења него у одредске јединице.⁵⁸

Штаб корпуса није прихватио ове предлоге, јер је сматрао да не би било добро одреде оставити без икаквог људства. До формирања нових бригада дошло је тек у септембру и октобру.

Лоше вријеме је и даље ометало активност јединица. Међутим, граховска је [посада 11. марта направила испад сјеверно од варошице и посјела М. и В. Дервиш и Боксин До. Због тога је штаб 2. далматинске бригаде одлучио да наредне ноћи поврати ове положаје а истовремено је организовао и акцију чишћења комуникације јужно од Грахова, ка Леденицама. Тако су 2. батаљон 2. далматинске и 2. батаљон 6. црногорске бригаде, под командом капетана Ђура Четника, добили задатак да поврате М. и В. Дервиш, а 1, 3. и 4. батаљон 2. далматинске бригаде и 1. бокелски батаљон, под командом капетана Бруна Вулетића, да очисте комуникацију Грахово - Леденице, јужно од Вардара. Како је читавог дана падао снијег, већ предвече се посумњало у могућност да батаљони изврше ове задатке. Ипак, они су кренули у напад око 20 часова, али су у току покрета наишли на непремостиве препреке. Мјестимично су наилазили на снијежне наносе и до 2-3 метра. Зато се одустало од напада и јединице враћене у полазне рејоне. Други батаљон 2. далматинске бригаде је чак потиснут из Заслапа и Закурљаја ка Граховцу.⁵⁹

Ноћу 12/13. марта у 2. далматинску бригаду стигао је 3. батаљон 1. далматинске бригаде, који је од битке на Сутјесци до тада био са 10. херцеговачком бригадом, односно 29. херцеговачком дивизијом. Он је сада постао 5. батаљон 2. бригаде. Имао је 101 борца, од којих 8 дјевојака и 10 Талијана. Наоружани су били са 70 пушака, 8 пушкомитраљеза, 1 митраљезом и 12 пиштоља. Штаб батаљона су сачињавали: командант Винко Новак, политички комесар Анте Јеркин, замјеник команданта Мартин Чули и замјеник политичког комесара Стево Бједов.⁶⁰ Иако није био бројно јак ни најбоље наоружан овај батаљон је представљао значајно појачање бригаде, јер „у сваком је погледу представљао врло солидну борбену и политичку јединицу”.⁶¹ То је он потврдио већ исте ноћи, када јеса 2. батаљоном 2. далматинске бригаде разбио четничке снаге на положајима Заслап, Омутић, Орао, Закурљај и протјерао их према Бијелој гори. У тој борби је погинуо један командир чете из 2. батаљона, а један борац је рањен.⁶²

Наредних неколико дана невријеме је практично онемогућило сваку борбену активност, па су јединице проводиле дане у стражарској служби и обуци бораца. Тек 18. марта група коју су сачињавали 1, 2. и 5. батаљон, под командом Бруна Вулетића предузела је чишћење рејона Бојањег брда (к. 1041) одакле је непријатељске дјелове

⁵⁸ I Наведени извјештај стр. пов. бр. 11.

⁵⁹ [Дневник 2. бригаде, 739.

⁶⁰ [О. Егић, н. д., 228.

⁶¹ [Исто.

⁶² I Исто.

„сатјерала у жицу“. Непријатељ је имао „4-5 мртвих и неколико рањених“, док су губици 2. бригаде били - 2 рањена борца.⁶³ Ови њени батаљони су се прикупили на линији с. Загуло - с. Загоне - Граховско поље, а сјутрадан су наставили дејство ка Бобовој Улици и Јабуковцу. Трећи и 4. батаљон су им садејствовали ангажујући се ка Вардару и јужније, ка Драгаљу. Једино је 4. батаљон при том наишао на слабији отпор у Црним Нуглима одакле је протјерао непријатељске дјелове ка Леденицама. Пети батаљон је 23. марта избио на Крњу јелу, Дврсник и Јовичину воду (к. 1133). Сјутрадан је 3. батаљон из засједе на Вардару одбио једну њемачко-четничку колону. Тако је, због лошег времена активност бригаде сведена на чишћење терена око Грахова, чији је гарнизон чврсто држала у опсади.⁶⁴

Испади њемачко-четничких снага били су срачунати на изнуравање партизанских снага и евентуално проширење одбрамбене зоне опсједнутог Грахова, кад већ нијесу били у стању да га сасвим деблокирају. У ствари, и овдје су Њемци инсистирали да се четници поставе на одбрамбеним објектима ван насеља. Поручник Јаничић са штабом своје Вучодолске бригаде био је у Грахову а главнина од око 1500 четника из Кривошија и околине налазила се у Драгаљу.⁶⁵

Двадесет четвртог марта у Трешњево је стигао Орјенски батаљон и придружио се 1. бокелском батаљону. Он је почетком априла преименован у 2. бокелски батаљон. Тада је имао „нешто више од 100 бораца“.⁶⁶

Средином марта Љешански четници су користили прилику што на „њиховој“ територији нема јачих партизанских снага, па су успоставили „фронт на линији Бусовник - Буроњи - Градац - Парци - Загора“. Наспрам њихових

63

Дневник 2. бригаде, 740.

64

Дневник 2. бригаде, 741, 742.

65

Зборник докумената, III, 7, 117, извјештај обавјештајног официра Приморске оперативне групе стр. пов. бр. 12.

66

Орјенски партизански батаљон Ловћенског НОП одреда расформиран је маја 1942. године у Сланом код Херцег Новог, а његово људство интернирано на Мамулу и Превлаку, а касније у сјеверну Италију у логор Виско (Visco) код Палманове. Ту је, августа 1943, формиран Орјенски интернирски батаљон под командом Влада Педишића команданта и Миленка Радовића политичког комесара. После капитулације Италије батаљон је организовано изашао из логора и, након мукотрпних маршева, 13. септембра стигао до слободне партизанске територије у Випавској долини. Већ следећег дана добио је оружје и после краћег опоравка судјеловао у борбама против Њемаца, према Горици. Ту је добио комплетан штаб: командант Владо Педишић, комесар Ристо Паријез (Херцеговац), замјеник команданта Нико Милиновић и замјеник комесара Миленко Радовић. Батаљон је имао око 150 бораца. Двадесет шестог септембра Владо Зечевић му је предао наређење Врховног штаба да се пребаци у Ливно, гдје ће од штаба 8. корпуса добити нови задатак. У Ливно је стигао 21. октобра 1943. Пошто је Педишић, као пилот, ступио у групу ваздухопловаца, за команданта је постављен Милан Петковић, а умјесто Паријеза, који није стигао у Ливно, Радовић је преузео и дужност комесара батаљона до средине децембра, када је ту дужност преузео Јово Јововић. Из Ливна је батаљон пребачен на Пељешац, да би се повезао са 10. херцеговачком бригадом, али пошто није успио, стављен је под команду 13. далматинске бригаде. Неко вријеме се одмарао на Корчули, а 7. новембра бродовима пребачен на Мљет. Одатле, као Орјенски партизански одред, средином децембра је требало да се пребаци у Слано код Дубровника и да се повеже са 10. херцеговачком бригадом. Међутим, морао је са 13. бригадом да се пребаци на Вис. Притом се удавио командант батаљона Павловић са 4 борца. На Вис је стигао 30. децембра. Затим је дејствовао у саставу 19. далматинске дивизије у Буковици, да би 11. фебруара стигао у Дрвар, код Врховног штаба. Одатле је, после краћег одмора, кренуо за Херцеговину (Душан Живковић, *Прва бокелска НОУ бригада*, Котор, 1984, 116-124).

скоро 1000 војника стајало је свега око 100 бораца Ловћенског одреда. Због тога је штаб⁶⁷ овог одреда тражио да му штаб Групе упути појачање како би могао да разбије ове непријатељске снаге.⁶⁷ Штаб Приморске оперативне групе 25. марта наредио је да 2. далматинска бригада упути Ловћенском одреду један свој батаљон и 2. батаљон 6. црногорске бригаде из рејона Грахова. Четврти батаљон 2. бригаде упућен је истога дана, а 2. батаљон 6. бригаде сјутрадан, пошто су га на положајима сјеверно од Грахова смијенили дјелови 2. батаљона 2. бригаде.⁶⁸

Када је добио ово појачање командант Ловћенског одреда Андрија Пејовић организовао је напад, који је почео 28. марта у 22 часа. Не знајући да је партизанским снагама стигло оволико појачање, љешански четници су у први мах пружали снажан отпор. Али су се убрзо увјерили да су нападачи веома јаки. Послије жестоке борбе, у којој је „радила само бомба и са наше и са непријатељске стране“, четници су сломљени и протјерани ка комуникацији Ријека Црнојевића - Подгорица. Како је извјестио командант одреда, код Станисељића су нађена 4 мртва четника док их се у Буроњима 2. батаљону 6. бригаде предало око 50.⁶⁹

Други батаљон 6. бригаде је продужио гоњење разбијених четника ка Крусима и Берима, а сјутрадан је осујетио покушај њемачко-четничких снага из Подгорице да поврате Бере. У овим борбама један борац 4. батаљона 2. бригаде је погинуо, а три су рањена. Ловћенски одред имао је два рањена борца. Из 2. батаљона 6. бригаде рањен је командир чете Лакић Јелић.⁷⁰ Тиме је Горња Љешанска нахија била очишћена од четничких снага.

⁶⁷

Ђ. Вујовић, н. д., 517.

⁶⁸

Дневник 2. бригаде, 742.

⁶⁹

Зборник докумената, III, 7, 123, извјештај команданта Ловћенског одреда бр. сл. од 29. марта 1944. У ствари, партизанима се те ноћи предало преко 100 четника (Ђ. Вујовић, н. д., 548). Обавјештавајући, поред осталог и о овим борбама штаб 29. дивизије, командант Приморске оперативне групе је писао да је у Љешанској нахији погинуло 9, а рањено 20 непријатељских војника. Међу првима и два Њемца - официра. Предало се „преко 100 четника и један дио одмах ступио у партизане“. „У овим борбама заплијенили смо неколико митраљеза, муниције и велики дио војничке опреме. На овом простору ми настављамо дејство обзиром да ове комуникације непријатељ хоће свакако да очува због свог комуницирања и пребацивања трупа покрај мора за Италију и за источни фронт“. (Зборник докумената, III, 7, 143).

Што се тиче четника погинулих код Станисељића, навешћемо неке исказе мјештана. По њима, пред наилазак партизана, у селу Парцима, затекао се неки четник који је намјеравао да се преда, али се предомислио. Узео је из села Богића Ђуришића, дечака још недораслог за пушку и принудио га да му покаже пут куда су се четници повукли. Испод села Станисељића њима се придружио још један четник (можда и два). Ту су их Далматинци пристигли и заробили. Једна патрола је одређена да их спроведе у штаб батаљона. Међутим, један од заробљеника је покушао да побегне, а малобројна партизанска патрола, из бојазни да и остали не крену да бјеже, побила их је све. Тако је, уз четнике, страдао и недужни Богић.

⁷⁰

Наведени извјештај команданта Ловћенског одреда бр. 29;

Крсто ЈаКнти, *Командир је рањен, Шеста црногорска...* 210.

У Дневнику 2. корпуса стоји: „У овим борбама непријатељ је имао 26 мртвих и око 30 рањених. Заробљена 102 четника. Наши губици: 1 мртав и 2 рањена“ (Биљешка за 31. март, 483).

Борбе на комуникацијама Подгорица - Никшић и Подгорица - Цетиње

С наступајућим прољећем снијег и велике хладноће све мање су ометали операције партизанских снага у Црној Гори.⁷¹ Према оцјени штаба 2. корпуса за такве операције најповољнији услови су се нудили у долини ријеке Зете и у старој Црној Гори. Долином Зете пролази комуникација Подгорица - Никшић, а даље на југ, правцем Подгорица - Цетиње - Бока Которска, водила је најзначајнија комуникација чијим би угрожавањем окупациони систем у Црној Гори био најозбиљније уздрман. Поготову стога што су око тих комуникација биле груписане главне снаге црногорских четника и сепаратиста, а њиховим разбијањем и отпорна моћ њемачких окупационих снага би знатно ослабила. Сем тога, сјеверни крајеви Црне Горе су економски били доста исцрпљени. Богата Бјелопавлићка равница, пак, обећавала је да побољша економске прилике корпуса, које тада нијесу биле нимало добре.⁷² Бјелопавлићи и стара Црна Гора обезбиједили би и прилив новог људства у партизанске јединице, чије је омасовљавање било један од важнијих задатака корпуса.

Из такве процјене произашла је одлука штаба корпуса да тежиште својих операција пренесе на стару Црну Гору, на ове двије комуникације, с тим што би прво овладао Бјелопавлићима и путем Подгорица - Никшић.⁷³ Овлађивање овим путем гарнизони у Никшићу и Грахову остали би изоловани а непосредно садејство Приморске оперативне групе и 3. ударне дивизије учинило би ефикаснијим операције корпуса у цјелини.

У вези с тим штаб корпуса је намјеравао да и 29. херцеговачку дивизију оријентише према јужној Херцеговини, па се почетком априла интересовао да ли је Врховни штаб прихватио раније упућени захтјев да у сјеверну Херцеговину упути једну дивизију. Сам корпус то није могао учинити, јер је једна јача јединица морала остати на простору Прибој, Рудо, а то је могла бити једино 37. санџачка дивизија, пошто су 2. пролетерска и 5. крајишка дивизија већ биле у Србији.⁷⁴

Већ 28. марта штаб корпуста је нардио штабу Приморске оперативне групе да „у вези са већим операцијама у зетској равници, са вашим снагама и снагама III дивизије“, оријентише 6. бригаду ка комуникацији Подгорица - Цетиње, да очисти од четника Љешанску нахију и дејствује ка Доњем Цеклину. Под команду те бригаде стављен је и Лов-ћенски одред. Другу далматинску бригаду да упути

⁷¹

Осмог априла, политички комесар 2. корпуса Митар Бакић извијестио је Врховни штаб: „До сада нијесмо могли изводити веће офанзивне операције због великог снијега“ (Зборник докумената, III, 7, 147).

⁷²

Тринаестог априла штаб корпуса је извијестио Врховни штаб: „Економско стање у Ц. Гори је врло тешко. У појединим срезовима влада глад. Савезничка помоћ у храни једва задовољава потребе наше болнице у Морачи“ (Зборник докумената, III, 7, 163).

⁷³

Трећег априла штаб корпуса је извијестио: „Ми сада тежиште наших операција преносимо на територију старе Црне Горе и Боке у циљу разбијања јаче концентрисаних четничких банди, кидање саобраћајних веза које користе Њемци и јачег притиска на њемачке гарнизоне на овој просторији“ (Зборник докумената, III, 7, 140).

⁷⁴

Зборник докумената, III, 7, 142, депеша од 4. априла 1944.

на комуникацију Никшић - Даниловград, с тим да потпуно „држи у рукама“ ту комуникацију и не дозволи непријатељу повезивање снага из Никшића и Даниловграда. Под њену команду стављен је Никшићки партизански одред. Два бокелска батаљона требало је оријентисати на правац Трешњево - Црквице у циљу демонстративног дејства према Боки Которској и према Грахову. Штаб Групе требало је да се смјести у области Чева. При том је наглашено да се треба трудити да непријатељ не осјети како наше јединице имају неких „намјера према зетској равници“, што и иначе треба држати у највећој тајности.⁷⁵

У вези с тим, већ 29. марта изјутра, прије него што је сазнао да је непријатељ овладао комуникацијом Даниловград - Никшић, штаб Приморске оперативне групе издао је заповијест о новом размјештању и задацима јединица. Навео је и податке о непријатељу, којима је располагао. Према њима, Њемци су на Цетињу имали око 350 војника, дуж комуникације Подгорица - Цетиње око двије чете. У Подгорици и Даниловграду око 600 Њемаца, а око ових гарнизона груписано је 3.000 четника Ђорђије Лашића, Јакова Јововића и четника из Љешанске и Ријечке нахије. Они се, већ од 14. марта, припремају за нови поход на Катунску нахију, да би се повезали са блокираним гарнизонам Никшића, у коме има 400-500 њемачких војника и око 1.000 четника и жандарма, а и са снагама око Драгаља, којих, са четницима, има око 1.200 војника. Најјачи ослонац њемачких снага чине четничке јединице око Подгорице и Даниловграда, док су оне у Ријечкој нахији и око Цетиња врло колебљиве. У посљедње вријеме се колебање осјећа и међу щешанским четницима.

Да би предахитио окупаторске и четничке снаге и осујетио ове њихове намјере, штаб Приморске оперативне групе је наредио:

- Да се 2. далматинска бригада пребаци на комуникацију Никшић - Даниловград, са задатком да ову комуникацију држи под контролом. Мањим снагама да затвори правце Никшић - Вилуси и Никшић - Брођанац, прекидајући ове комуникације на простору села Ђилински До, Риђани, Штедин, Стуба. Такође да затвори правце Уздомир - Кулина - Вировштак, Никшић - Г. Поље и Никшић - Луково - Жупа никшићка. У ствари, главнина бригаде требало је да дејствује на комуникацији Никшић - Даниловград, а један батаљон на правцу Никшић - Вилуси. Никшићки одред под командом штаба 2. бригаде, да затвори правце који изводе сјеверно и источно од Никшића.

Држање комуникације и блокада гарнизона у Никшићу требало је „да се изрази“ у активном дејству против њемачко-четничких снага на подручју Даниловграда и Никшића, као и околних села које су контролисали четници. Свакодневним упадима у та села требало је осујетити непријатељске офанзивне намјере и створити услове да се у погодном моменту ослободе ова мјеста. У току тих дејстава требало се повезивати са дјеловима Зетског одреда на лијевој обали Зете и њих такође ангажовати у борби против непријатеља. На територији Горњег Граховског поља и Закурљаја требало је поставити један батаљон до

⁷⁵

1 Зборник докумената, III, 7, 119 и Дневник 2. корпуса, 481.

Ш Овдје се погрешно употребљава термин „зетска равница“ умјесто „равница у долини Зете“, јер то • нијесу истовјетни појмови. Зетска равница - Зета је крај јужно од Подгорице до Скадарског језера.

доласка дјелова 29. херцеговачке дивизије, а остале снаге одмах упутити да код Никшића смијене јединице 6. црногорске бригаде.

- Шеста црногорска бригада да се пребаци на комуникацију Цетиње - Подгорица са задатком, прво, да очисти Љешанску нахију од четника, а затим да дејствује против њемачко-четничких снага у Д. и Г. Цеклину, користећи брзе покрете и маневре, да би се појављивала тамо гдје је непријатељ најосјетљивији, с тим да овлада комуникацијом Подгорица - Цетиње. Ловћенски одред, који јој је стављен под команду, да користи „према ситуацији“. Мањим снагама бригада је требало да затвори правце према Чекању и Даниловграду, да се лијево везује са 2. далматинском бригадом, а десно са бокељским батаљонима.

Трећи батаљон, са просторије Драговића Луке да одмах крене ка Пјешивцима (и Љешанској нахији) а остали батаљони пошто их смијене дјелови 2. далматинске бригаде.

- Бокељски батаљони, са просторије Госпуде - Забуковица, да дејствују против њемачко-четничких снага на просторији Грахово, Драгаљ, Црквице, углавном демонстративно. Настојати да мобилишу што више људства из Боке, имајући у виду потребу да се што је могуће прије формира бокељска бригада. Овим батаљонима руководио је штаб 1. батаљона.

У случају теже ситуације обје бригаде требало је да се повуку преко Пјешиваца и Трубјеле ка Бањанима.

Болницу, у селу Смрдуши, обезбјеђивала је 2. бригада. Штаб Групе од 1. априла требало је да буде на Чеву. По завршетку ових операција, предвиђено је да се Група поново прикупи у рејону Грахова, ради операција у том рејону и ка Конавлима.⁷⁶

Тога дана (29. марта) 2. далматинска бригада је попуњена са 150 бораца из Црне Горе. Они су распоређени у 1, 2. и 3. батаљон. Било је предвиђено да Ловћенски одред да још 40 бораца за попуњу 4. батаљона, који се затекао у Љешанској нахији. Међутим, откако је од Ловћенског одреда тражено да за 9. бригаду упути 150 бораца, између штаба одреда и штаба корпуса вођена је преписка у вези с тим обавезама, којима одред није могао одговорити ако не би сасвим расформирао своје јединице. Он је, наиме, у свом 1. ударном батаљону имао 130 бораца и још око 100, махом старијих, при командама мјеста. Због тога је одлучено да за 9. бригаду упути свега 60, а стварно је упутио 40 бораца. Обавеза према 2. далматинској бригади је сасвим отпала, па њен 4. батаљон није попуњен.⁷⁷ Ипак, 2. бригада је, доласком 3. батаљона 1. бригаде и овом попуном знатно ојачана. Првог априла имала је 915 бораца и старјешина.⁷⁸

⁷⁶ Зборник докумената, III, 7, 122, Заповијест штаба Групе оп. цр. 29 од 29. марта и 147, депеша Митра Бакића Врховном штабу од 8. априла 1944.

⁷⁷ О. Егић, н.д., 230; Ђ. Вујовић, н.д., 516: Дневник 2. бригаде, 743.

⁷⁸ Б. Милинковић, н.чл., 250.
У Дневнику бригаде за тај дан наводи се бројка од 837 бораца, али ту није био, као ни претходних дана, уведен 3. батаљон 1. далматинске бригаде.

¹³⁶

Тек што је ово прегруписавање почело 1. априла, штаб Приморске оперативне групе је извијештен да је непријатељ овладао комуникацијом Даниловград - Никшић, брзо је оправио и већ је користи. Због тога је одлучио да је противнападом поврати, па тек онда јединице размјести према *сећ* издатој заповијести. Наредио је, да штаб 2. далматинске бригаде са два своја и два батаљона 6. црногорске бригаде организује напад у двије колоне: једна правцем Меоце - Богетићи - Миљевићи, а друга правцем Загарач - Загреда - Ржишта - Долови; да на читавој овој просторији разбије, а по могућности и уништи њемачко-четничке снаге и прекине комуникацију код Богетића и Обадовог бријега. Шеста бригада са једним својим батаљоном и два батаљона 2. бригаде да организује напад правцем Броћанац - Међења - Стубица и правцем Љескови Доли - Богетићи, везујући се са снагама 2. бригаде у рејону Богмиливића. Задатак - разбити непријатеља и гонити га све док га не уништи или се не „сакрије у гарнизоне“.⁷⁹

Првог априла је и штаб 2. корпуса наредио штабу 3. дивизије да два батаљона 7. бригаде са лијеве обале Зете садејствују дјеловима Приморске оперативне групе у овом нападу. Међутим, ова бригада је већ 30/31. марта била предузела демонстративни напад на читавој линији од Орахова у Кучима до Слатине и Јовановића у Бјелопавлићима и све четничке снаге са лијеве обале Зете пребацила на десну обалу ријеке.⁸⁰ Тридесет првог марта и 2. батаљон 6. бригаде одбацио је четничке снаге из Загарча и протјерао их у Бјелопавлиће.⁸¹ А када су 2. априла дјелови Приморске оперативне групе прешли у напад из рејона Добруша, Дреноштице и Богетића, непријатељски дјелови нијесу ни пружили отпор, већ су на вријеме побјегли, па је тежиште борбе пало на 2. и 3. батаљон 2. далматинске бригаде којима су командовала рођена браћа Ђуро и Јово Четник.

Други батаљон, са придатом четом 5. батаљона извршио је снажан напад на непријатељске снаге у Стубици. „Борба је била јака и жестока и битка се рјешавала бомбама и јуришем“, каже се у операцијском дневнику бригаде. Непријатељ је био принуђен да се повуче ка Никшићу, а 2. батаљон је затворио комуникацију, како је било предвиђено. Друга чета 5. батаљона уништила је један њемачки аутомобил, а затим је одбила напад *сеће* групе четника. Тада је погинуо командир ове чете Илија Грчић. Непријатељ је имао губитке од 5 мртвих и 7 рањених, док је 2. батаљон имао 1 мртвог и 2 рањена.⁸²

Третин батаљон је наишао на још жешћи отпор, како се цијенило, око 70 Њемаца и 120 четника у Богмиливићима и Миљевићима. Овдје је непријатељ био устио да изгради нека утврђења у камењару, мјестимично чак и да их ојача жичаним и минским препрекама. Па ипак, 3. батаљон је одлучно кренуо у напад,

⁷⁹

I Зборник докумената, III, 10, 33, Заповијест Оп. бр. 30.

⁸⁰

Митар Ђуришић, *Седма црногорска омладинска бригада „Будо Томовић“*, Београд, 1973, 42.

⁸¹

Ђ. Вујовић, н.д., 518; АВИИ, кут. 398, бр. рег. 1/6, Операцијски дневник 2. батаљона 6. бригаде.

Б. Милинковић, н.чл. 250,

Јуришао је пред стројем батаљона, пуцао из стојећег става и бацао бомбе једну за другом, али у једном од тих налета пресрио га је непријатељски куршум. Пао је тако код Богмиловића прослављени ратник са Неретве и Сутјеске „овај изузетно храбар борац и старјешина, витак и спретан (који) није знао за страх”.⁸³ Достојно га је замијенио на челу батаљона Павић Селић, тако да је батаљон наставио јуриш без застоја. Али и Селић је пао јуначком смрћу. Необичну храброст је показао и пушкомитраљезац Иван Швалов, бивши политички комесар овог батаљона. „Водила се огорчена борба. Непријатељ се бранио на живот и смрт”.⁸⁴ Али и кад је пао Иван Швалов и још три друга, батаљон је продужио нападе да би осветио своје другове и непријатеља неизоставно разбио. Када су осјетили да партизани пријете да их обухвате с бокова, Њемци и четници су схватили да не могу да одоле овим нападима, па су потражили спас у бјекству. У операцијски дневник бригаде је тога дана забиљежено: „3. батаљон у овој броби натјерао је непријатеља у панично бјекство, који је наглавце скакао низ велике стрмине, низ које су се Швабе ломиле и саме убијале.”⁸⁵ Штаб бригаде је касније, на основу исказа сељака, утврдио да је непријатељ био много јачи него што је штаб 3. батаљона у почетку цијенио. Утврдило се, наиме, да је Њемаца било око 250. Непријатељ је овдје имао 25 мртвих и 30-40 рањених. Трећи батаљон је имао 6 погинулих и 12 рањених бораца. У вези с овом борбом, командант бригаде је писао: „Јово Четник, Србин из Врлике, Павић Селић, Црногорац из Колашина и Иван Швалов, Хрват из Сплита, храбро су се и неустрашиво пуне три године борили против фашизма. Заједно са још своја три одважна друга погинули су на тлу братске Црне Горе.”⁸⁶

Тако је, најзад, неочекивано тешко очишћена комуникација Никшић - Даниловград, а непријатељ поново блокиран у ова два гарнизона. Шеста бригада упућена је за Љешанску нахију а 4. батаљон 2. далматинске бригаде прикупљен је на линији Долови - Заграда. Штаб бригаде смјестио се у Витасовићима. До 10. априла на положајима није било битнијих промјена, али су 7. и 8. априла авиони савезника изненадно бомбардовали Никшић.

Штаб Приморске оперативне групе и штаб 2. корпуса су током марта и априла у неколико махова захтијевали да се бомбардује Никшић. Већ смо поменули захтјев штаба Групе учињен 11. марта. штаб 2. корпусу је то поновио 30. марта и 1. априла. Извјештавајући Врховни штаб о покушају непријатеља да успостави контролу над путем Даниловград - Никшић, штаб корпуса је 30. марта захтијевао: „У вези овога тражите да Савезници што прије бомбардују

⁸³

О. Егић, н.д., 232.

⁸⁴

Исто, 234.

Зборник докумената, III, 7, 745.

⁸⁶

О. Егић, н.д., 234. Штаб 2. корпуса је 4. априла извјестио Врховни штаб да је на комуникацији Никшић - Даниловград, 2-4. априла погинуо 31 немачки војник и официр и рањено 70. Уништен је један аутомобил и заплијењено нешто ратне опреме и муниције. Борбе су биле тешке и ми смо имали 9 мртвих" (Зборник докумената, III, 7, 142).

¹³⁶ Никшић".⁸⁷ А два дана касније, у вези с припремом Приморске оперативне групе да очисти ову комуникацију од непријатељских снага „Бомбардовање Никшића би нам умногоме олакшало ситуацију”.⁸⁸

Седмог априла град је бомбардовало двадесетак, а сјутрадан 15 савезничких авиона. Бомбама и до хиљаду килограма погођено је неколико војних, али много више цивилних објеката, у првом реду стамбених зграда. Било је много мртвих и рањених. Погођен је и затвор. Погинуло је 8 затвореника, док су остали успјели да побјегну. Неки од њих су стигли у партизанске јединице,⁸⁹

Бомбардовање је изведено у вријеме када су јединице Групе биле ангажоване према Даниловграду и путу Подгорица - Цетиње, па нијесу могле искористити новонасталу ситуацију и велику пометњу која је код непријатеља наступила. Двадесетак дана раније, када је први пут најављено и очекивано, ово бомбардовање је могло да се искористи. Овако је у ствари много више штетило, јер су жртве недужних грађана биле многобројне а њихова материјална штета огромна.

До 5. априла, батаљони 6. бригаде су се прикупили на линији Загора - Парци - Станистелићи - Попратница - Круси. Долазећи од Загарча њен 2. батаљон је тога дана одбацио једну њемачко-четничку колону од близу 100 војника из рејона Круса.⁹⁰

⁸⁷
I, Зборник докумената, III, 7, 124.

⁸⁸
Исто, 132.

⁸⁹
Најпотпунији извјештај о бомбардовању поднио је обавјештајни официр Приморске оперативне групе I штабу 2. корпуса, 13. априла:

„...7. ов.мј. око 20 савезничких авиона бомбардовало је Никшић. Бомбардовани су војни објекти, као: гимназија, електрична централа, жељез. станица, Бедем, Студеничке Главице, разни магацини, њемачка болница и др. Бомбе су такође падале и у сами центар града. Велики дио града је порушен. Према до сада прикупљеним подацима, од бомбардовања 7. ов.мј. било је:

20 мртвих и 40-45 рањених Њемаца;
11 мртвих и рањених тал. фашиста;
50-60 мртвих и виши број рањених четника, од којих 34 из Дурмиторске бригаде Ивана Ружића, међу којима има и официра;
178 мртвих осталих издајника и становништва.

Овај број није потпун, јер има велики број затрпаних чије је откопавање у току. Послије овог бомбардовања становништво се разбјежало по околним селима... док су се четници разбјежали куд који (један број кућама, а други у села која су под њиховом контролом...) у вароши је била настала таква паника да су и сами жандарми бацали оружје и значке па са фамилијама бјежали у разним правцима. Град је пуст.

8. ов.мј. успиједило је друго бомбардовање са око 15 авиона; избачене су бомбе у једном налету и то већег калибра. Од овог бомбардовања погинуо је велики број Њемаца и итал. фашиста (тачне податке још немамо). Од овог бомбардовања погинуо је и командант омладинског четничког батаљона учитељ Ђока Пејовић, док је издајник Јеврем Шаулић контузован... Од становништва није нико погинуо, јер се на вријеме евакуисало из вароши.

Сада се Њемци и итал. фашисти налазе сви на положајима, и то: Мидова Коса, Студеничке Главице, Требјеса, Чађалица (к. 659), Уздомир, Војничке установе (штабови, команде), налазе се код војне пекаре... По положајима копају ровове и митраљеска гнезда. Од јединица у граду се налази само санитарски вод са љекарима а болницу су смјестили у бив. цивилној болници (код цамије).

Приликом бомбардовања 7. ов.мј. једна бомба је погодила у затвор, од које је погинуло 8 затвореника, а остали (већи дио) успио је да побјегне и повеже се са нашим јединицама.

Ово бомбардовање имало је велики како материјални тако и морални ефекат „нарочито у односу на четничке банде, које се сада не осјећају сигурним ни у окупаторском блоку, што ће свакако условити још већу деморализацију код ионако деморалисаних банди” (Зборник докумената, III, 7, 165).

Зборник докумената, III, 7, 146, извјештај штаба 6. бригаде, Пов. бр. сл., од 6. априла 1944.

Још 30. марта, штаб 6. бригаде је обавијестио штаб Ловћенског одреда о предстојећем доласку бригаде у Љешанску нахију и задужио га да прикупи податке о ситуацији на територији ове нахије, као и о јачини одреда и размјештају његових снага. На основу тих података сада је дошао до сазнања да непријатељ држи добро утврђене положаје на линији Кокошице (јужно од Метериза) - Рваши - Леперић - Крњичка Каменица - Барутана - Горња Кокоти - мост на Ситници, са којих штити комуникацију Подгорица - Ријека Црнојевића. За подршку посадама на овој линији, Њемци су имали нешто артиљерије на Барутани и минобацачке јединице у Кокошицама, на Леперићу и на Барутани.⁹¹ На путу Ријека Црнојевића - Цетиње постојала су слична утврђења и релативно јако посједнути одбрамбени положаји на Кошћелама, Коњском брду (Крћеше) и Мекавцу, код Добрског Села. Штаб бригаде је одлучио да ноћу 8/9. априла организује напад ради овлађивања комуникацијом Подгорица - Цетиње.⁹²

Шестога априла штаб ПОГ-а је измијенио своје раније наређење по коме је правац од Даниловграда ка Загарчу и Команима требало да контролише само једна чета Ловћенског одреда. Умјесто тога, вјероватно имајући у виду предстојеће задатке у долини Зете, наређено је да 6. бригада пребаци један свој батаљон на просторију Загарач - Орашје. Овај батаљон требало је да врши упаде у Косови Луг и демонстрира према Даниловграду, али дијелом снага, да се може ангажовати, по потреби, и према Команима и Доњој Љешанској нахији, тј. према Ђафи, Крусима, Берима и Дражевину. У рејону Ржишта и Долова требало је да буде у вези с батаљонима 2. далматинске бригаде.⁹³ На овај задатак упућен је 4. батаљон, 9. априла. Остали батаљони су ангажовани на комуникацији Подгорица - Цетиње.

Штаб 6. бригаде је, наиме, закључио да би ову комуникацију прекинуо уколико би овладао са три од наведених утврђења на њој. То су Кокошице, непосредно јужно од села Метериза, Коњска глава у рејону села Улића и Мекавац код Добрског Села.

Према подацима које је штаб бригаде имао, Кокошице је бранило 25 Њемаца и 154 талијанских фашиста, Коњску главу 20 Њемаца и неутврђени број талијанских фашиста, а Мекавац 30-40 милиционара и неколико Њемаца. Сви су били утврђени зиданим рововима и добро наоружани аутоматским оружјем, а на Кокошицама још и са по једним тешким и лаким минобацачем.

У вези с тим штаб бригаде је наредио:

- Први батаљон, ојачан једном четом Ловћенског одреда и тешким минобацачем, да напада на Кокошице, с тим да једно одјељење упути ради демонстративног дејства ка непријатељским положајима у Рвашима. Уколико

⁹¹ Исто.

⁹² Исто.

Овим извјештајем штаб бригаде је тражио да се његови рањеници, који су по одласку бригаде у састав Приморске оперативне групе остали у болницама 3. дивизије и 2. корпуса, по оздрављењу враћају у бригаду а не распоређују у друге јединице, јер су то њихови најбољи борци а и има их пуно.

⁹³ Зборник докумената, III, 10, 35.

напад успије, заплијењени материјал да се евакуише ка Загори и Прогоновићима. Ако не успије, око 4 часа 9. априла повући се у Чешљаре и Пелеше, с тим што ће један вод оставити на Тмору (к. 550), а чету Ловћенског одреда вратити на Парце, одакле је и прикључена овом батаљону.

- Трећи батаљон, такође ојачан четом Ловћенског одреда, да се из Штитара пребаци до 17 часова 8. априла у Марков До, а одатле, по мраку, преко Горњих Улића да нападне Коњску главу и ликвидира непријатељску посаду на њој. После ликвидације ове посаде, на погодном мјесту прекинути комуникацију и поставити засједу према Ријеци Црнојевића. Након тога, једну своју чету и придату чету Ловћенског одреда, под командом Марка Ђуровића команданта батаљона Ловћенског одреда, упутити у Горњи Цеклин, Зачир, Дубову и Смоковце, да разоружају мјештане и жандармеријску станицу у Смоковцима. Наглашено је да становништво које треба разоружати није непријатељски расположено према партизанима.

^ - Други батаљон да се у току дана (8. априла) пребаци до воде Машуле како би по паду мрака стигао да нападне непријатеља на Мекавцу и ликвидира његов утврђени положај. По извршењу овог задатка батаљон је требало да поруши цесту и засједама, у наслону на Добрштак (триг. 927) затвори комуникацију од Цетиња. При том да буде опрезан, како га непријатељ не би изненадио евентуалним бочним нападом преко Дебељака (к. 1029) и села Бокова.

Напад је требало да почне 8. априла у 21 час, с тим да јединице дејствују „што одлучније и продорније, јер се само на тај начин може доћи до успјеха“.⁹⁴

У току напада испоставило се да је непријатељ јачи него што се претпостављало. На Коњској глави и на Мекавцу било је 55-60 Њемаца, 30-40 талијанских фашиста и око 50 припадника квислиншке милиције. Они су испред чврсто зиданих ровова имали жичане препреке о које су биле окачене празне конзерве. Имали су добро организовану ватру, па су чак и Коњску главу штитили бочном митраљеском ватром са Мекавца. Због тога је Коњску главу било могуће заузети тек по паду Мекавца.

Напад је почео на вријеме и изведен веома енергично. „Борба је била врло жестока и непријатељ се упорно бранио. Наши батаљони одлучно су се борили. После поновљеног јуриша гдје су само и с једне и с друге стране радиле бомбе, непријатељ је побјегао са својих положаја и ми смо овладали комуникацијом Ријека Црнојевића - Цетиње“, каже се у извјештају штаба 6. бригаде.⁹⁵ Њемци су имали 16 мртвих (у наведеном извјештају се каже: „Понављамо да су мртви које смо нашли у бункерима били Њемци“), међу којима и два официра. Заплијењено је: 2 тешка и 1 лаки минобацач, 1 митраљез, 3 пушкомитраљеза, 2 машинке, 3 пиштоља, 2 двогледа, радио-станица и већа количина друге опреме. Губици 2. и 3. батаљона 6. бригаде: 4 мртва и 12 рањених.⁹⁶

⁹⁴
I, Исто, III,7, 150, Заповијест Оп. бр. 150,

⁹⁵
Исто, 155.

⁹⁶
I Исто.

Међутим, напад 1. батаљона на Кокошице, иако је добро почео, није успјешно завршен. Батаљон је наине, потиснуо Њемце из првих бункера, иако су се врло жилаво бранили и сатјерао их у неколико кућа иза предњих положаја. Међутим, Њемцима је стигло појачање и они су успјели да одбране Кокошице. А имали су 11 погинулих војника.

Како је било предвиђено, Марко Ђуровић је са двије честе извршио продор преко Зачира али су жандарми из Смоковаца на вријеме побјегли за Црмницу.⁹⁷ Ђуровићеве чете су разоружале неке мјесне националисте, који се томе нијесу ни опирали, јер су били наклоњени партизанима. Исто тако су дјелови Ловачког одреда 7. и 8. априла разоружали мјештане Друшића, Бобије, Превлаке и Додоша. И ови су то са задовољством примили, јер су се плашили да ће им оружје одузети квислиншка жандармерија.

Изјутра 9. априла, једна њемачко-четничка колона из Цетиња покушала је да одбаци 2. батаљон са Доброштака и Хан Главице, али је 2. батаљон успио да одбрани своје положаје па се непријатељ повукао за Цетиње. Штаб 6. бригаде намјеравао је да задржи 2. и 3. батаљон на комуникацији Цетиње - Ријека Црнојевића, док је 1. батаљон упућен за Дражевину и Крусе, одакле је 4. батаљон пребачен ка Даниловграду.⁹⁸

Напад на гарнизоне у долини Зете

За напад на гарнизоне у долини Зете штаб 2. корпуса је ангажовао релативно јаке снаге: 7. омладинску бригаду, два батаљона 5. бригаде, по један батаљон Зетског одреда и 1. талијанске бригаде, дивизије „Гарибалди“, артиљеријски дивизион 3. дивизије, као и двије бригаде Приморске оперативне групе. Тек формирана 9. бригада, из Куча, требало је да садејствује демонстративним дејствима ка непријатељским упориштима на прилазима Подгорици. При том је 7. бригада, са 4. батаљоном Зетског одреда, требало да напада Тараш и Служ, а батаљони 5. бригаде и талијанске дивизије „Гарибалди“ на Казновицу и Тријебач. Артиљеријски дивизион, са по једном батеријом из рејона Марковићи, Равни Лаз, односно Мартинићи (Глизица) вршио је артиљеријску припрему напада.

Даниловград је требало да нападају по два батаљона 2. далматинске и 6. црногорске бригаде. Главнина 2. далматинске бригаде и Никшићки одред да блокирају Никшић и онемогуће непријатељеву интервенцију са тог правца, а два батаљона 6. бригаде да нападају Веље брдо и затворе правац од Подгорице.

Било је предвиђено да напад почне 9. априла у 21 час, али је, на захтјев штаба Приморске оперативне групе одложен за 24 часа, због удаљености јединица Групе, нарочито 6. бригаде.

⁹⁷

Исто и Ђ. Вујовић, н.д., 518.

⁹⁸

Наведени извјештај бр. 155; Радун Мићковић, *Напад на Коњску главу* (Шеста бригада, 215) и Ђорђевић Ђоро Поповић, *Борба за Добрску плочу* (исто, 220).

Заповијест за овај напад штаб Групе је издао 9. априла. У складу с добијеним задатком штаб Групе је наредио да 2. далматинска бригада са два батаљона напада Даниловград правцем Долови - Курило - Орја Лука - Главица. „Напад треба да буде жесток и у налету, с намјером да се постигне изненађење код непријатеља“. Ако се Курилом, Орјом Луком и косом Тулица не овлада у првом налету, оставити према њима мање снаге а главнину усмјерити на ликвидацију непријатељских снага на Главици, која се непосредно веже за град. На простору Браленовица, Главица наћи небрањене просторе, кроз које убацити поједина одељења да би се иницијативно смјело пробила у град, па ове утврђене тачке нападала из позадине. Зона ширења десно да буде до 300 метара западно од пута Даниловград - Чево, гдје ће се наслањати на батаљоне 6. бригаде.

Два батаљона 2. бригаде са простора Богетићи - Стубица да затворе правац од Никшића, а један батаљон из рејона Кусида да затвори правац Никшић - Трубијела, наслањајући се на јединице 29. херцеговачке дивизије.

Шеста црногорска бригада са два батаљона да напада Даниловград правцем Груда - Ђурилац - гимназијска зграда, с тим што ће у једном налету избити на Божову главицу, изнад гимназије како би се на препад заплијенио њемачки топ који се ту обично налази. Дуж комуникације, уз Зету, требало је убацити дио снага који би овладао источним дијелом града и продро ка Главици. У Груди, Ђурицу и Грлићу ликвидирати четничке снаге, али на том задатку задржати само мање своје дјелове, да би главнина савладала непријатељеве отпорне тачке у самом граду. Сјеверозападно од пута Даниловград - Чево везати се са дјеловима 2. бригаде.

Два батаљона 6. бригаде требало је да нападну Веље брдо, ликвидирају непријатељске снаге на њему, поруше комуникацију и на њој поставе барикаде, како би спријечили евентуалну непријатељеву интервенцију од Подгорице. ~~Маним~~ јединицама сушити мост на Сушици код Кликовача.

Ловћенски одред требало је да поруши комуникацију код Симуње и да штипи позадину 6. бригаде од Љешанске нахије.

Нарочиту пажњу требало је посветити међусобној вези јединица, а и преко Зете повезати се са јединицама 3. дивизије."

У овој заповјести је констатовано да у Даниловграду има 110 Њемаца, 100 талијанских фашиста и око 400 четника. Међутим, у рејону Даниловграда била је једна ојачана њемачка чета, батаљон талијанских фашиста, батаљон од 180-200 жандарма, од којих једна трећина у Спужу и Бјелопавлићка четничка бригада од преко 1000 војника.¹⁰⁰

Јединице 3. дивизије и 2. далматинске бригаде почеле су напад у заказано вријеме, веома снажним јуришима али и поред значајних почетних успјеха ниједна није извршила задатак. Непријатељ се бранио на живот и смрт, па и поред великих губитака није изгубио ни једну значајну тачку.

⁹⁹
ВЗборник докумената, Iii, 7, 154, Заповијест Оп. бр. 40.

М. Ђуришић, н.д., 51, 52.

Трећи батаљон 2. далматинске бригаде нападао је Курило и Орју Луку. Све до 3 часа наредног дана водила се огорчена борба око ове двије тачке, које је јако утврђени непријатељ успио да одбрани. Због тога се 3. батаљон повукао, не извршивши задатак. Имао је 7 рањених а непријатељ 8 мртвих и 12 рањених.¹⁰¹

Четврти батаљон је нападао Браленовицу и Главицу. Он је успио да одбаци непријатељске дјелове са ових тачака и да продре до ивице града, али се тамо нашао потпуно усамљен, због закашњења батаљона 6. бригаде, па је и он био принуђен да се повуче иако је био на добром путу да свој задатак изврши. При том није имао губитака.¹⁰² Главнина бригаде, према Никшићу није имала потребе да се ангажује јер непријатељ са те стране није ни покушао да интервенише.

Штаб Приморске оперативне групе је те ноћи депешом извијестио штаб 3. дивизије да ће напад 6. бригаде почети тек у 24 часа. Није било могуће раније с обзиром на удаљеност бригаде.¹⁰³ Њен 1. батаљон из Круса пребацио се преко Комана на јужне падине Вељег брда и код Црвене стијене (к. 228) затворио правац од Толоша, а 3. батаљон је направио дуг марш од Маркова Дола, преко Чешљара, Прогоновића, Буроња и Ораховице, такође до Вељег брда и на његовим сјевероисточним падинама, код Чкврке затворио правац Подгорица - Даниловград. У току ноћи они нијесу имали контакта с непријатељем.

Четврти батаљон, вјероватно ишчекујући 2-ги, који је касно стигао, тек у 20,45 часова кренуо је из Гропа, на јужним падинама М. Гарча. Пошто је прешао Сушицу на мосту у Орашју, кренуо је пољем ка граду, штитећи се од четника у Ђуриоцу и Грлићу. Кад је стигао до Рсојевице, на прилазима Данилограду, 4. батаљон 2. далматинске бригаде већ се био повукао са Главице. Овако усамљен, 4. батаљон 6. бригаде није имао никаквих изгледа на успјех, поготову што су га угрожавали четници с десног бока. Због тога је и он морао да се повуче, не извршивши задатак.

Други батаљон је тек 10. априла у 4 часа добио наређење за покрет према Даниловграду. Он је нешто касније кренуо преко Бокова, Штитара, Загарча и Гропа и тек око 23 часа се повезао са штабом бригаде и добио задатак да очисти Кослови Луг од четника. Међутим, четничке снаге су биле тако јако да батаљон није могао да их сузбије. Штаб Групе је због тога чак тражио да јединице 3. дивизије пређу Зету да би овим четничким снагама удариле у леђа. То, наравно, није било могуће. Ипак, притисак 2. батаљона је олакшао повлачење 4. батаљона преко Орашја. Око 3 часа 11. априла и 2. батаљону је наређено да се повуче из Бјелопавлићке равнице.¹⁰⁴

Једанаестог априла непријатељ је интервенисао од Подгорице. Вјероватно не знајући за партизанске снаге на Вељем брду, прво су два њемачка камиона

¹⁰¹ Дневник 2. бригаде, 747.

¹⁰² Исто, 748; О. Егић, н.ђ, 235; Б. Обрадовић, н.д., 234, 235.

¹⁰³ Н. Јовићевић, н.д., 254; Петар Вишњић, *Нека борбена дејства II ударног корпуса у првој половини 1944. године*, Цетиње, 1954, 5-7.

¹⁰⁴ Дневник 6. бригаде; Благоје Радовић, *Из борбе за Шарену плочу* (Цјеста бригада, 291); Јован Абрамовић, *Милош и Војин у вјечној заштитници* (Исто, 224).

и један мотоцикл налетјели на засједу 3. батаљона. Један камион је уништен, а други, као и мотоциклиста, успио је да се врати за Подгорицу. Затим су интервенисали јачи дјелови 363. пука и четници из Подгорице. Први и 3. батаљон су одбили три њихова јуриша, али су око 13 часова морали да се повуку за Комане и Загарач. Штаб бригаде је извијестио да је непријатељ имао „преко 40 мртвих и много више рањених“, док су батаљони 6. бригаде имали 4 мртва и 8 рањених.¹⁰⁵ Бригада се прикупила у Бандићима, Команима и Загарчу, с тим што је 4. батаљон упућен за Крусе, да би одбацио непријатељске снаге које су се појавиле на Зеленики.¹⁰⁶

Штаб Приморске оперативне групе је наредио штабовима бригада 11: априла да јединице, колико је год могуће одморе и нахране, како би биле спремне да евентуални нови напад сљедеће ноћи једновремено отпочну. Међутим, свима је постало јасно да је непријатељ у долини Зете веома јак и добро организован за одбрану. Штаб 3. дивизије сматрао је да би нови напад довео до великих губитака, а нема свјежих снага, па је, изгледа, на његов захтјев штаб 2. корпуса одустао од намјере да напад понови.¹⁰⁷

Штаб Групе је иначе, закључио да напад није успио „из разлога нејединствености у нападу и одсуства везе током борбе“. Таквог мишљења били су и други. Наиме, готово у свим извјештајима о овом нападу констатује се да је закашњење јединица Групе један од главних разлога овог неуспјеха. Та констатација је, углавном, тачна. Али, иако се то свуда не прецизира, ипак се узима да се примједба о закашњењу односи на 6. црногорску бригаду, јер је она једина закаснила. Баш због тога на овом мјесту треба размотрити разлоге њеног закашњења.

У наведеној депеши-наређењу од 28. марта штаб 2. корпуса је обавијестио штаб Приморске оперативне групе да припрема већу операцију у „зетској равници“, снагама Групе и 3. дивизије, али није прецизирао ни којим снагама, нити бар оријентирно назначио вријеме кад ће операција почети. Било је очигледно да новим размјештајем јединица Групе жели да обмане непријатеља о стварним намјерама у погледу долине Зете, а и штабу Групе је скренуо пажњу да то држи у највећој тајности. Из чињенице, пак, да је 6. бригаду упутио тако далеко, - до Цеклина - могло се закључити или да та операција неће почети тако брзо или да уопште није предвиђено да 6. бригада у њој судјелује.

Штаб 6. бригаде је 6. априла предвече извијестио штаб Групе да планира напад на комуникацију Цетиње - Подгорица за ноћ 8/9. априла. А чињеница да је тек 8. априла написана заповијест за тај напад, који је изведен наредне ноћи, говори да штаб Групе није ни покушао, - јер, сигурно није ни осјетао потребу, - да тај напад спријечи. Према томе, штаб групе ни тога дана није знао за планирани напад на Даниловград Штаб 3. дивизије, пак, издао је заповијест за

¹⁰⁵

I Зборник докумената, III, 10, 39.

¹⁰⁶

I Исто.

¹¹⁰⁷

Исто, III, 7, 157, Штаб Приморске оперативне групе бригаама и 162, штаб 3. дивизије штабу 2. I корпуса.

овај напад 7. априла, а тога дана, увече, у селу Свиби у Пиперима, одржано је савјетовање штаба дивизије, у присуству команданта 2. корпуса. Два дана касније, изјутра, штаб 3. дивизије обавијестио је своје јединице да се „ради постигнућа пуне сагласности са оперативном Приморском групом“ предвиђена акција одлаже за 24 часа и да ће почети 10. априла у 21 час „под истим условима“. Заповијест Приморске оперативне групе за овај напад издата је 9. априла у 14 часова. У операцијском дневнику 2. далматинске бригаде и у наведеној књизи Обрада Егића по њему рађеној, стоји да је та заповијест добијена 10. априла. Три батаљона 6. бригаде ноћу 8/9. априла, а дијелом и 9. априла, била су ангажована у борбама од Добрског Села до Метериза. По завршетку тих борби један батаљон је ангажован на спречавању непријатељске интервенције од Цетиња, дјелови другог су упућени за Љуботињ, трећи батаљон упућен је ка Дражевини и Крусима а четврти ка Загарчу. Тако развучену на широком простору, на прилазима Цетињу, Ријеци Црнојевића, Подгорици и Даниловграду, бригаду није било лако прикупити и јединствено повести на нови тежак задатак. Бригада је, дакле, без своје кривице доведена у ситуацију да закасни на тај задатак. А и овдје ју је требало ангажовати на широком „фронту“ од Вељег брда до Даниловграда. И нови задатак јој је према томе био нереалан. Главнини је било прецизирано да се лијевим крилом преко Рсојевице и десним уз Зету убаца у град, остављајући само мање снаге према четницима у Ђуриоцу, Косовом Лугу и Грлићу. С обзиром на снагу четника у овом рејону, то не би било могућно ни да су ова два батаљона стигла на вријеме и једновремено ступила у борбу.

Међутим, иако је закашњење 6. бригаде било један од значајних узрока неуспјеха, није било једини, па чак ни пресудан. Већ смо рекли да је непријатељ био потцијењен: било је знатно јачи и боље утврђен него што се претпостављало. Припреме за напад су неоправдано дуго трајале и нијесу остале тајна за непријатеље. Због тога изненађење није постигнуто. Али, иако су припреме биле тако дуге, Приморска оперативна група је у њих касно укључена. Тако, док су се јединице 3. дивизије данима припремале за напад, бригаде Приморске оперативне групе су о њему сазнале тек 10. априла изјутра. Према томе, неблагоприятно прикупљање снага Групе, за које те снаге нијесу биле криве, само је један од елемената који су узроковали овај неуспјех.

Борбе Групе у вријеме мојковачке операције, априла 1944. године

Зимским операцијама Њемци и њихови помагачи нијесу ликвидирали слободну територију у Санџаку и сјеверној Црној Гори. Та територија је за њих и даље била веома осјетљива, нарочито послје продора у Србију 2. и 5. дивизије, марта мјесеца, јер су се слични покрети, па и јачих снага, могли очекивати и убудуће. Сем тога, Милан Недић и његови црногорски истомишљеници су рачунаг" на могућност да се Санџак и Црна Гора припоје Недићевој квислиншкој држави. Ту идеју подржавао је и њемачки опуномоћени министар за Србију Нојбахер, иако за то није имао сагласност своје владе. Хит-

лер, наиме, *није желио* јачање утицаја Србије чак ни када њоме управљају људи од његовог повјерења. Па ипак, Недић и Нојбахер нијесу губили наду. Љубо Вуксановић и његови сарадници из црногорске квислиншке народне упаве нијесу били у све довољно упућени, па су њихова надања била неосновано велика. Очекивали су из Србије велику помоћ у храни, а нарочито оружану помоћ, којом ће разбити партизанске снаге. Дража Михаиловић је такође био заинтересован за „чишћење“ ове територије, па је у томе смислу подстицао на јачање и удруживање напора својих потчињених команданата Ђорђија Лашића и Павла Ђуришића.

Користећи прилику, што су главне снаге 2. корпуса ангажоване у јужном дијелу Црне Горе, удружене непријатељске снаге покушале су да овладају долином Лима и Таре, раздвоје снаге 2. корпуса и набаце их на масиве Сињајевине и Дурмитора. У том циљу су ангажовани: њемачки 4. пук „Бранденбург“, Недићев 2. батаљон 5. пука, фашистичка муслиманска милиција из Санџака („легија Кремплер“), четнички 1. и 2. милешевски корпус, 1. и 2. бјелополска, Колашинска, Беранска и Андријевичка бригада, у цјелини 5.000-6.000 војника.¹⁰⁸ Њима су садејствовале четничке снаге из рејона Подгорице, потпомогнуте њемачким, претежно техничким дјеловима, нападајући према Колашину. Цијењено је да је на овом правцу ангажовано око 1.300 војника, укључујући и „албанске банде“ које су нападале од Врмоше.¹⁰⁹ Удруженим непријатељским снагама успјело је да од 12. до 17. априла заузму Бијело Поље, Беране, Андријевицу и Мојковац. Јединице 37. санџачке дивизије, развучене од Берана до Челебића нијесу биле у стању да осујете ове нападе. Због тога је штаб 2. корпуса морао да прегрупише своје снаге, како би задржао а затим противнападом разбио ове непријатељске групације.

Новоформирана 9. црногорска бригада је, 19. априла, у противнападу разбила четничке снаге у Прекобрђу и одбацила их ка Подгорици, а у одлучујућем противудару 2. корпуса код Мојковца, ноћу 23/24. априла сломљена је непријатељева санџачка групација и протјерана тако да је наредних дана повраћен највећи дио изгубљене слободне територије. Андријевица је ослобођена 26. Бијело Поље 28. априла и Беране 5. маја. Други корпус је за тежиште операција поново узео Васојевиће и Санџак, с чиме се сагласио и Врховни штаб.¹¹⁰

Ова промијењена општа ситуација определијелила је и дејство Приморске оперативне групе у другој половини априла.

¹⁰⁸

г Зборник докумената, III, 7, 179. Заповијест штаба 2. ударног корпуса од 16. априла 1944; Р. Вукновић, н.д. 243. У ствари само четника под командом Павла Ђуришића (из Црне Горе и Старога Раса) било је 5.522 војника и 45 официра (Зборник докумената, 3, 116, Преглед наоружања г четника под командом мајора Навла Ђуришића).

¹⁰⁹

? Зборник докумената, III, 7, 182, депеша штаба 2. корпуса од 17. априла. Двадесетог априла штаб корпуса јавио је Врховном штабу да непријатељ у Санџаку броји 7.000-8.000 војника, да су добро наоружани и њемци их обилно снабдијевају. Стално врше мобилизацију и успостављају власт „Нздићевог типа“. Истовремено је штаб корпуса тражио да савезници бомбардују Сјеницу, Вијело Поље и Подгорицу (Зборник докумената, III, 7, 195).

Мио

| *Ослободилачки рат*, П, 217-220.

Извјештавајући Врховни штаб о својим плановима првенствено у Санџаку, штаб 2. корпуса је, 13. парила, нагласио да ће Приморску оперативну групу оријентисати ка Конавлима и Дубровнику, остављајући два батаљона 6. бригаде и Ловћенски батаљон на комуникацији Даниловград - Подгорица и Цетиње - Подгорица, а да ће 29. херцеговачкој дивизији оставити „слободну иницијативу“, с тим да се повеже с Приморском оперативном групом.¹¹¹ Међутим, погоршањем ситуације у Санџаку и неизвјесношћу у погледу њеног даљег развоја, предвиђена је могућност да се болница 3. дивизије, а можда и читава дивизија, повлачи ка Голији, па је у вези с тим требало неутралисати непријатељеве снаге у Никшићу и затворити све правце који из тога града изводе ка сјеверу и сјевероистоку. Због тога је 7. бригади 3. дивизије наређено да се 14. априла из Бјелопавлића и Пипера, пребаци преко Жупе Никшићке и Лукова за Горње Поље, с тим да затвори правце од Никшића према Горњем Пољу, Жупи и Лукову. Њој је придат Зетски одред, који је такође упућен на тај правац, а и Никшићки одред, с којим је требало да се повеже у рејону Товића.¹¹²

Штаб Приморске оперативне групе је сјутрадан наредио да се 2. далматинска бригада, ојачана једним батаљоном 6. црногорске бригаде задржи на комуникацији Даниловград - Никшић и ову комуникацију „потпуно прекине“. Дијелом снага да „активно“ затвори правце од Никшића и свакодневним упадима контролише села Сливље и Озриниће, не дозвољавајући непријатељу да у та села долази. Да испита могућност уништења непријатељевог упоришта на Мидовој коси, а евентуално и могућност рушења Царевог моста. Другим дијелом снага да затвори правац од Даниловграда ка Богетићима и од Љешанске нахије, Комана и Загарча. Преко дјелова на том правцу везати се с Ловћенским одредом који се налази у Љешанској нахији и према Симуњи и са замјеником команданта 6. бригаде на Чеву. Исто тако преко дјелова код Стубице и Кунка да се повеже са 7. бригадом. У случају да ова бригада буде угрожена, хитно интервенисати и помоћи је, како не би био угрожен правац могућег пребацивања болнице 3. дивизије.

Шеста бригада, без једног батаљона, требало је да се пребаци на просторију Кусиде - Сруба, с тим да активно дејствује према гарнизону Никшић и према четницима у околним селима. Спријечити сваки непријатељев покушај да угрози просторију Тиса, Горње Поље, и Тречу. Уколико би непријатељ направио какав испад против 7. бригаде хитно интервенисати да би се и с те стране онемогућило угрожавање правца преноса рањеника 3. дивизије.

Бокелски батаљони су задржани на просторији Домаћин До, Тоспуде, Забуковица, с тим да врше демонстративне испаде ка Драгаљу и Грахову. Њиховим радом, као и активношћу Ловћенског одреда у Љешанској нахији и према Симуњи, требало је да руководи нови замјеник команданта 6. бригаде Андрија Пејовић¹¹³ Ови батаљони, као и главнина 6. бригаде, требало је да се

Ш

Зборник докумената, III, 7, 163.

¹¹²

Исто, 175, наређење Оп. бр. 17.

¹¹³

Андрија Пејовић је замијенио Воја Тодоровића, који је постављен за команданта 9. црногорске бригаде.

повезу са јединицама 29. херцеговачке дивизије на просторији Осјеченица - Трубјела, пошто су Њемци још 7. априла поново ушли у Вилусе. Штаб групе се пребацио из Г. Загарча, преко Загреде у Витасовиће, гдје се налазио и штаб 2. далматинске бригаде.¹¹⁴

Штаб 2. корпуса обратио се Врховном штабу 17. априла посебно у вези с економском ситуацијом у Црној Гори, наглашавајући да се већина јединица и све болнице корпуса налазе на територији која је потпуно исцрпљена. „Народ смо довели у врло тежак положај и више му немамо шта узети“, каже штаб корпуса. Пошто се храна не може ни од куда набавити, војска је, услед слабе исхране физички ослабила, а уз то и гола. Помоћ савезника је минимална „а у храни скоро никаква“. Због тога је штаб корпуса молио да се интервенише „код Руса и Савезника“ да корпус почну одмах снабдијевати већом количином хране, а Руси још и другом ратном опремом (ручним гранатама, муницијом, санитарским материјалом).¹¹⁵

Седма бригада је тек предвече 17. априла посјела нове положаје: 3. батаљон код села Растовца, 1-ви у Лукову а 4-ти у Драговољићима. Други батаљон је остао у резерви у селу Шуме. Други батаљон Никшићког одреда требало је да посједне Товић, али он тамо није стигао, па су четници из Никшића направили испад баш у томе правцу и у рану зору изненадили 3. батаљон у Растовцу и дјелове 1. батаљона на Градцу и Жировници. Први батаљон је убрзо одбацио слабије четничке дјелове, док су 1. и 2. чета 3. батаљона у први мах морале да се повуку ка Горњем Пољу. Трећа је посјела један ћувик изнад Растовца прије четника, а затим је читав батаљон организовао противнапад. Уз подршку 1-ог а убрзо и 4. батаљона, он је протjeraо четнике у Никшић. При том је посада Уздомира ове снаге спасла тежег пораза. Тако је 7. бригада одбила овај четнички напад прије него што су бригаде ПОГ-а стигле да интервенишу.¹¹⁶ У ствари, 6. бригада је такође 17. априла посјела линију Броћанац - Јакаљ. Штаб бригаде је уочио четнички напад на 7. бригаду, али је оцијенио да „борба није...јака“ и да на том правцу има довољно снага које неће дозволити да се угрози слободна територија сјеверно од Никшића.¹¹⁷

Тек што је 7. бригада стигла на ову просторију, наређено јој је да два своја батаљона упуту ка Међурјечју, ради садејства 9. бригади, тако да су положаје у рејону Растовца и Милочана посјели 1. и 2. батаљон Никшићког одреда, с тим да се у рејону Стубе наслоне на дјелове 6. бригаде. Трећи и 4. батаљон 7

¹¹⁴

I Зборник докумената, III, 7, 177, наређење штабу 6. бригаде и 178, наређење свих јединицама I ПОГ-а.

¹¹⁵

I Исто, 185.

¹¹⁶

Исто, 196. У овом извјештају штаб 2. корпуса је јавио Врховном штабу: „Непријатељ сатјеран у Никшић уз велике губитке“.

fw

[Исто, III, 10, 43.

бригаде упућени су за Међурјечје. Трећи је, при проласку кроз Луково, оставио три енглеска пушкомитраљеза 2. далматинској бригади.¹¹⁸

Осамнаестог априла, не знајући за наведени напад на 7. бригаду, штаб ПОГ-а је наредио штабу 6. бригаде да врши сталан притисак на Никшић, како дању, тако и ноћу, да би се сасвим паралисала његова активност у било ком правцу, јер непријатељске снаге већ нападају од Даниловграда ка Богетићима и Чеву. Упућивао је бригаду да се још чвршће наслони на 7. бригаду, обавјештавајући се о ситуацији на том правцу.

Почев од 17. априла непријатељ се активирао од Даниловграда ка Загарчу и Никшићу и од Никшића ка Стубици очигледно у намјери да поново овлада овом комуникацијом, а тиме и деблокира Никшић.¹¹⁹ Већ 17. априла око 300 четника и Њемаца напало је 4. батаљон 2. бригаде у Загарчу али су протјерани ка Даниловграду. Нешто јача групација, подржана артиљеријом и са два тенка, напала је од Никшића 2. батаљон 2. бригаде код Стубице, али је и она одбијена ка Никшићу. Сјутрадан су јаче њемачко-четничке снаге (цијењене на 700-800 војника) подржане батеријом хаубица и са 3-4 тенка, из Даниловграда извршиле напад на 3. и 4. батаљон 2. бригаде у рејону Долова, Ржишта и Богмиливића. Притисак непријатеља био је веома јак па, иако су пружали снажан отпор, ови батаљони су, по наређењу штаба бригаде, предвече повучени ка селу Добрушу. Истовремено је непријатељска група из Никшића (цијењена на 400-500 војника) напала на 1. и 2. батаљон у рејону Стубице и Међеђе. И ови батаљони су пружали снажан отпор, тако да непријатељ није успио током дана да овлада комуникацијом, али су ипак морали да напусте рејон Међеђе. Деветнаестог априла сва четири батаљона су морала да издрже снажан притисак непријатеља на уском простору око Стубице, Крсца и Богетића. Борба је била веома оштра а потрајала је читав дан, све док штаб Групе није наредио да се сви ови батаљони повуку ка Жупи никшићкој. А и било је крајње вријеме да се та неравна борба прекине, јер је борцима 2. далматинске бригаде понестајало муниције и ручних бомби, а непријатељ је располагао тенковима и артиљеријом.¹²⁰ У овим тродневним борбама непријатељу су нанесени губици од 40 мртвих и 65 рањених. Бригада је имала 3 мртва и 14. рањених.¹²¹

Пут Даниловград - Никшић је на више мјеста био порушен по десетак метара, па је непријатељ одмах почео ужурбано да га оправља. За то је користио и сво радно способно становништво Даниловграда и Никшића. Радови су били

¹¹⁸

Исто, 192.

Шеснаестог априла, при проласку преко Радовча, 7. бригада је подигла већу количину ратног материјала коју су савезници бацили авионима. Поред осталог ту је било 60 пушкомитраљеза од којих је 24 уручено 2. далматинској и 6. црногорској бригади (Н. Јовићевић, н.д., 268).

¹¹⁹

Мајор Лашић је писао Дражи Михаиловићу, 21. априла, да је инсистирао да командант Бјелопавличке четничке бригаде Јаков Јововић усмјери своја дејства ка Пониквици, тј. ка 7. бригади, како би непосредније садејствовао Лашићу на правцу Прекобрђа, али га Јововић није послушао, него је своје снаге усмјерио ка Никшићу (АВИИ, кут. 135, 40/4).

¹²⁰

О. Егић, н.д., 236, 237; Дневник 2. бригаде, 749-751.

¹²¹

Исто.

нарочито интензивни крајем априла. За то вријеме су њемачке и четничке снаге чврсто посјеле све истурене тачке дуж пута да би радови били изведени у потпуној сигурности. Већ 20. априла од Даниловграда је прошло за Никшић десетак камиона са храном и војничком опремом.¹²²

Пошто је непријатељ овладао овом комуникацијом постојала је бојазан да би сада могао да усмери своја дејства на сјевер и сјевероисток. Због тога је штаб корпуса 20. априла образовао посебну Ударну групу од 4. санџачке бригаде, Комбинованог теренског (дурмиторског) батаљона, Омладинског батаљона, једног батаљона талијанске дивизије „Гарибапди“ и једне брдске батерије 3. дивизије, под командом замијеника команданта корпуса пуковника Ђока Мирашевића. Група је добила задатак да затвори правце који од Пљеваља, преко Ђурђевића Таре и Левертаре изводе ка Шаранцима. Та група и Приморска оперативна група требало је да представљају бочна обезбјеђења масива Сињајевине и Дурмитора куда је у случају нужде требало да се повуче 2. корпус.¹²³ Штаб корпуса је чак, 20. априла, предлагао Врховном штабу да се 2. и 5. дивизија привремено повуку из Србије да би удариле у леђа непријатељеве групације у Санџаку. Међутим 9. бригада је управо била одбацила Лашићеве снаге из Прекобрђа, а три дана касније успио је и противудар 2. корпуса код Мојковца па је престала потреба и за оваквим маневром.

Тих дана непријатељ није ни покушавао да прави испаде из Никшића. Чак је и повукао своје истурене дјелове из Кочана и Гребнице, а задржао само мостове на Зети, са осигурањима на десној обали ријеке. Од 20. априла забрањен је сваки улазак у град лицима са села. А пошто је купио коње из околних села, претпостављало се да ипак припрема неки покрет.

Двадесетог априла 2. далматинска бригада је размјестила своје батаљоне југоисточно и источно од Никшића: 1. батаљон у Бршну, 3-ћи у Лазу, 2-ги у Драговољићима и 5, као резерву, у Ливеровићима. Четврти батаљон је упућен ка Чеву у помоћ деловима 6. бригаде и Ловћенског одреда. Два дана касније, из Колашина, из болнице, вратило јој се пет старих бораца, 3 подофицира и један официр.¹²⁴

Двадесет трећег априла штаб 2. корпуса наредио је да се и главнина 7. бригаде из рејона Никшића пребаци за Васојевиће, а Приморска оперативна група да затвори правац Никшић - Шавник.¹²⁵ Због тога је 25. априла извршен нов распоред батаљона 2. бригаде: 1. батаљон у рејону Озринићи - Лаз, 3-ћи на правцу Градац - Луково, 5-ти у рејону Границе и 2-ги на простору Раствовац - Горње Поље. Четврти батаљон је пребачен у Велимље. Под команду штаба бригаде стављен је и Никшићки одред, чије су снаге на Перај долу и Вили затвориле правац ка Горњем Пољу. Мада је јединицама била скренута пажња да појачају будност, пошто су очекивани непријатељеви испади из Никшића, до так-

¹²²

Зборник докумената, III, 7, 222. Извјештај штаба 6. бригаде штабу ПОГ-а од 31. априла 1944.

¹²³

Исто, 197, штаб 2. корпуса пуковнику Мирашевићу и 4. санџачкој бригади.

¹²⁴

Дневник 2. бригаде, 752

¹²⁵

Дневник 2. корпуса, 504.

вих покрета није дошло, па су јединице несметано изводиле редовну војничку обуку. Штаб бригаде је од 25. априла био у Ивању.

Са таквим распоредом је бригада дочекала 1. мај, без сукоба са непријатељем, Први мај је прослављен у свим јединицама а нарочито свечано у Велимљу, гдје су мјесна партијска организација и 4. батаљон организовали прославу са народом, код основне школе. Пошто је примио рапорт команданта 4. батаљона и извршио смотру тог батаљона командант бригаде, сада мајор, Обрад Егић је одржао краћи говор. Потом је говорио комесар 4. батаљона Аугустин Јукић и шеф енглеске војне мисије при штабу Приморске оперативне групе (раније при штабу 2. бригаде) мајор Ерик Драјк (Erik Dryke). „Говорио је искрено“, пише Обрад Егић, „он је видео како се овај црногорски народ бори, разумио га је и, чини ми се, заволио. Рекао ми је да ће се у Енглеску вратити препорођен“.¹²⁶

Борбе 6. црногорске бригаде у Катунској нахији

Када је 6. бригади 16. априла наређено да главнину пребаци на простор Кусиде - Стуба, а један батаљон да задржи на простору Орашје, Д. Загарач, ради контроле правца од Даниловграда, њен 1. батаљон се затекао у Крусима. Он је ноћу 13/14. априла дијелом снага упао у Горњу и Доњу Горицу, надомак Подгорице, заробио 6 четника и заплијенио 8 пушака и нешто муниције.¹²⁷ Петнаестог априла му је наређено да се пребаци у Комане и Загарач. У вези с тим, штаб батаљона са 1. и 3. четом задржао се у Команима, а 2. чету је упутио ка Даниловграду, с тим, како јој је речено да на Сушици смијени „теренски“ батаљон. У ствари, дјелови Ловћенског одреда већ су били напустили те положаје а Мали Гарач су неопажено посјеле њемачке и четничке снаге. Друга чета је предвече (15. априла) послала по једну патролу ка брду Коравац, односно мосту на Сушици у подножју Гарча, са његове сјевероисточне стране. Чета се прикупила на југоисточним падинама Мl Гарча, не опазивши непријатеља. Тако се десило да су патроле наишле на засједе. Од изненадне непријатељеве ватре погинуо је вођа прве патроле Ђуро Полексић, а десетар Мирко Бошњак, вођа друге патроле тешко је рањен. Истовремено Њемци и четници су извршили напад на главнину чете, која се нашла у врло неповољној ситуацији, готово потпуно опкољена. Ипак, успјела је под борбом да се повуче преко загарачког поља ка Команима. Једино група бораца остављена у заштитници, није успјела да пређе поље, него се повукла у Г. Загарач и у кућама Ђуричковића се притајила до наредне ноћи. Тада се и она повукла у Комане. Тамо су њих већ били урачунали у изгубљене. Али и без њих чета је имала губитке од 3 погинула (у повлачењу је погинуо замјеник комесара чете Свето Поповић) и 2 рањена. Тешко рањени Бошњак био је заробљен.¹²⁸

¹²⁶

О. Егић, н.д., 238, 239.

¹²⁷

Зборник докумената, III, 10, 41, Извјештај штаба бригаде штабу ПОГ-а.

¹²⁸

Дневник 6. бригаде, биљешка за 16. април. Милош Чуровић, *Из борбе на Малом Гарчу* (Шеста бригада, 227).

Потискујући партизанске снаге са овог правца Њемци и четници су, у ствари, припремали терен за још један подухват у Катунској нахији, у намјери да овладају Чевом и аколе направе жељени продор ка Грахову и Никшићу бар да скрате фронт према партизанској слободној територији. У оквиру ових припрема било је и потискивање бокелских батаљона из рејона Госпуда и Трешњева, 23. и 24. априла, које су постигли дјелови Бањско-вучедолске четничке бригаде, Кривошијски и Цуцки национални батаљон. Бокелски батаљони су се повукли за Бату, а тамо је привучен и 1. батаљон 6. бригаде, 25. априла.¹²⁹

Из документације Приморске оперативне групе не види се да ли су штаб Групе и штабови бригада имали неког наговјештаја овог новог непријатељског напада на Катунску нахију. У операцијском дневнику 2. корпуса, међутим, у биљешци за 27. април, стоји: „Према досадашњим подацима непријатељ поново припрема напад на Катунску нахију“. Тога дана 1. батаљон 6. бригаде кренуо је из Бате за Велестово, а одатле, његова главнина за Прогоновиће, ради „одмазде“ због погибје позадинског активисте Уроша Вукчевића.¹³⁰ Из тога би се прије могло закључити да никаквог наговјештаја новог напада није било. „Одмазде“ такође није било, јер батаљон није установио како је Вукчевић погинуо, а ни касније то званично нико није утврдио. Сјутрадан је батаљон кренуо за Комане.

У међувремену непријатељ је припремио јаке снаге за овај напад. Од Даниловграда ка Чеву ангажована је колона од 150 Њемаца (штапска чета 363. пука) и 700 четника Бјелопавлићке бригаде, са два топа, 4 минобацача и 6 тенкова. Друга колона, правцем Кокоти - Прогоновићи - Чево имала је 50 Њемаца и 150 љешанских четника, са два брдска топа и 4 минобацача. Трећа, од Цетиња ка Симуњи и даље за Ресну, такође од 50 Њемаца и 200 четника са једном хаубицом и 2 минобацача.¹³¹

Прва чета 1. баталона 6. бригаде, са једном четом Ловћенског одреда и једном четом састављеном од људства при команди мјеста Комана и Загарча, образовала је Комбиновани батаљон са задатком да „прочисти“ Д. Загарач и затвори правац од Даниловграда у висини Малог Гарча.¹³² Баталоном је командовао

¹²⁹

Дневник 6. бригаде, биљешка за 25. април.

¹³⁰

Исто, биљешка за 27. април,

¹³¹

Ђ. Вујовић, н.д., 532. Сви њемачки дјелови из 363. пука, пт. ловачког и 222. физилинског батаљона 181. дивизије. Било је гзредвиђено да се од Његуша организује још једна колона - батаљон којим је требало да командује Душан Вуковић. Међутим, Његуши су одбили да се одазову Вуковићевом позиву, па се њихов несуђени командант вратио на Цетиње необављена посла (Извјештај штаба ПОГ-а штабу 2. ударног корпуса, Зборник докумената, III, 7, 246).

¹³²

Из начина како је овој јединици постављен задатак очевидно је да се непријатељев напад непосредно није очекивао. Чак ни обавјештењу које су неки мјештани дали у Марковини о предстојећем нападу нико није поклатио пажњу, наводно због тога што су таква обавјештења често добијана па се показивала нетачним. У накнадним изјавама неки од учесника. помињу да је требало растјерати око 70 жандарма из касарне на Лазаревом Крсту, док неки кажу да је требало растјерати стражу с неког магацина у школи. У сваком случају о Д. Загарчу се мислило као о територији коју непријатељ контролише, али је не држи јачим снагама. (Наведени извјештај штаба ПОГ-а бр. 246, и изјаве: Ђорђија Лековића, политичког комесара Ловћенског одреда, Марка Ђуровића, команданта батаљона Ловћенског одреда, Блажа Марковића, командира 1. чете 1. батаљона 6. бригаде, Сава Банићевића командира чете Ловћенског одреда и Сава Поповића, командира вода у овој чести. Изјаве се чувају у архиву Историјског института у Подгорици инв. бр. 7620/IV, 2Б-97; 7619/IV, 56-96; 12173, VIII, 16-59; 7625/IV, 26-98; 7622/IV, 26-99).

поручник Миљан Балетић, замјеник команданта 1. батаљон 6. бригаде. Он је упутио своју 1. чету ка јужним и југоисточним падинама М. и В. Гарча, да затвори комуникацију од Даниловграда. Лијево, између М. и В. Гарча упућена је чета Ловћенског одреда, с тим да се њена главнина постави у Загреди, а мањи дио на превоју између Гарчева да служи за прихват. Претходно је ова чета требало да „прочисти“ М. Гарач, што она није ни покушала. Чета од људства команде мјеста упућена је десно, загарачким пољем „са задатаком чишћења читаве просторије до Сушице“.¹³³

Главнина 1. ударног батаљона Ловћенског одреда у то вријеме затворила је правац од Цетиња ка Симуњи.

Комбиновани батаљон избио је на своје положаје ноћу 28/29. априла. Балетић се, са групом курира, одредских руководилаца и позадинских радника задржао у Марковини.

Прва чета 1. батаљона 6. бригаде посјела је положаје на Липи, истуривши митраљеско одељење Ловћенског одреда нешто више на падине М. Гарча. Она није ни опазила да су М. Гарач и Високу (к. 663) у Д. Загарчу, већ посјели предњи дјелови непријатељске претходнице, Загарачког четничког батаљона. Чак ни кад су два заробљена четника изјавила да је чета опкољена, команда чете није повјеровала.

Рано изјутра, међутим, чета је била изложена нападу јаке непријатељске колоне, која је тога дана кренула од Даниловграда ка Чеву. Истовремено су пошли у напад и дјелови ове колоне преко Д. Загарча. Прва чета је у први мах пружила снажан отпор непријатељу. Међутим, крилне чете, када су уочиле јаке непријатељске снаге, повукле су се без борбе и не обавјештавајући 1. чету о томе. Чета Ловћенског одреда повукла се на падине В. Гарча, па за Марковину, а теренска чета ка Барјамовици. То је олакшало излазак нових непријатељских снага на М. Гарач, па су се 1. чета и митраљеско одељење нашли у окружењу.

У том критичном тренутку у команди чете није било јединства. Командир 1. вода, Божидар Звицер предлагао је да се чета пробија преко Загреде, ка Пјешивцима. Замјеник комесара Обрен Ровић захтијевао је да се то учини ка Бешиним Ублукма гдје ће се, тврдио је, наићи на главнину батаљона. Комесар чете Илија Ивановић, пак, захтијевао је да се чета до ноћи брани у окружењу, а тек тада ће се видјети што чинити даље. Командир чете Блажо Марковић, тек прије неколико дана ступио на ту дужност, није био довољно одлучан ни ауторитативан да донесе коначну одлуку. Он се приклонио предлогу комесара чете, али су сви остали при своме. Ровић је позвао скојевце за собом и кренуо ка Бешиним Ублукма. Звицер је искористио прилику да се са групом од седам бораца пребаци преко цесте и притаји у неком шумарку изнад Сушице. Командир, комесар, четна болничарка, водич и један борац су остали на падинама М. Гарча. Комесар, водич и болничарка су погинули, комадир рањен и са борцем-пратиоцем заробљен. Заробљена је и група коју је Ровић повео у пробој. Једино је Звицер извукао своју групу и још два борца су се самоиницијативно извукла ка Марковини. Заробљено

¹³³

Наведени извјештај штаба ПОГ-а, бр. 246.

је и митраљеско одељење. Од заробљеника, наредних дана је стријељано 12 другова, пошто је наводни скојевац Никола Кривокапић четницима потказао све чланове Партије и скојевце.¹³⁴

Поручник Балетић је прикупио повучене снаге у Марковини и организовао отпор, тако да је непријатељ тога дана задржан. Сјутрадан су, међутим, наставиле напад све три колоне и непријатељ је овладао Чевом и Симуњом. Партизанске снаге су се повукле на линију Ластва - Прентин До - Бата. Предњи непријатељски дјелови су избили пред Ластву и Ожеговицу.

Да би спријечио даље надирање непријатеља и угрожавање слободне територије Штаб Приморске оперативне групе је наредио штабу 6. бригаде да организује противнапад и рејон Чева очисти од непријатељских снага. Ради помоћи штабу бригаде, ка Чеву је упућен начелник штаба Групе Новак Перућица.

За овај противнапад прикупљена су три батаљона 6. бригаде и по један батаљон 2. далматинске бригаде и Ловћенског одреда. При том је 2. батаљон 6. бригаде требало да напада правцем Трњине - Равно осоје (к. 902), с тим да удари у лијеви бок непријатељских снага у Чеву; 3. батаљон да напада од Доловских корита, преко Ожеговице и Војнића на непријатељске снаге у школи и општинској згради у Чеву; Ловћенски батаљон од Ожеговице да напада преко Јаме Чевске ка Копитнику (триг. 1133) и Гургуљу (к. 1080) на десно крило и бок непријатељских снага у Чеву; 1. батаљон 6. бригаде да напада правцем Меоце Чевско-Ластва, ка В. Гарчу и Марковини. Свим батаљонима је наређено да се правовремено прикупе на полазним положајима како би једновремено, у 3 часа 3. маја, прешли у напад. Други батаљон 2. далматинске бригаде затворио је правце који од Богетића изводе према Медвеђи, Подкупићу и Ораном Дољу и тако обезбедио бок и позадину снага ангажованих у противнападу.

Послије краћег задржавања у Чеву дио њемачких снага се повукао у Подгорицу. Остале су у Чеву њихове двије чете и нешто снага дуж пута од Чева ка Цетињу и Даниловграду. У Чеву су подесили за одбрану неколико тврдо зиданих кућа, обезбјеђујући их бункерима и митраљеским гнијездима из којих су ватром добро контролисали околину.

Напад партизанских батаљона почео је у заказано вријеме. Четници су разбијени на прилазима Чеву и дијелом отјерани ка Марковини, а дијелом су се придружили Њемцима на Чеву и тако појачали ионако добро организовану њемачку одбрану села. Тако ојачани Њемци су из кућа и околних бункера пружали живав отпор, захваљујући великом броју аутоматског оруђа и ручних бомби. Цијелог дана партизански батаљони су држали непријатеља у блокади који је стално дејствовао минобацачима и брдским топовима, али углавном без

)¹³⁴

1 Ђуро Вујовић, *О једном покушају уништавања четничког упоришта у Загарчу у прољеће 1944. I. године*, Историјски записи, 4/1963, 539.

Наслов чланка није адекватан, с обзиром на карактер задатка овог комбинованог батаљона.

Владо Војиновић, *Трагедија 1. чете 1. батаљона у Загарчу* (Шеста бригада, 229),

[Милош Поповић, *Илија Ивановић* (Исто, 231),

Војислав Војо Дубљевић, *Сјећања на Обрена Ровића* (Исто, 234) и

1 Светозар Гаговић, *Очи загасле на бојишту* (Исто, 236).

ефекта, јер је пребацивао партизанске положаје. Дјелови крилних батаљона су рушили комуникацију ка Цетињу и Даниловграду.

Увече, у 20.30 часова напад је поновљен истим борбеним поретком. Бомбама су порушени њемачки бункери око кућа и углавном уништене њихове посаде, али куће нијесу заузете. „Ватра је била паклена, нарочито са њихове (њемачке) стране. Са свих отвора кућа, прозора и тавана бацане су безбројнеј ручне бомбе, пушчане и из лаких бацача. Ова ватра допуњавана је из вишеј аутоматских оруђа („шараца“) тако да је прилаз кућама нашим бомбашима био немогућ“. Непријатељ је освјетљавао терен свјетлећим ракетама, а ракетама црвене боје „давао сигнале и тражио хитну помоћ“, каже се у наведеном извјештају штаба Приморске оперативне групе бр. 246.

Иако ни овај напад није успио штаб 6. бригаде је оцијенио да је непријатељ озбиљно уздрман и у доброј мјери утрошио резерве муниције. Због тога је у 1 сат 4. маја и по трећи пут предузео напад. Претходно су извршене припреме да се аутоматско оружје што ближе примакне посједнутим кућама. Нека одељењај су чак користила порушене њемачке бункере и добро организовала ватру по свим отворима ових кућа. Напад је тако отпочео веома снажном и прецизном ватром. Али баш кад је изгледало да непријатељ посустаје и да ће бити савладан, њему су стигла појачања и од Цетиња и од Даниловграда. Дјелови који су истурени на обезбјеђење и за рушење комуникација, без успјеха су покушали да појачање задрже. Због тога је наређено да се напад обустави, како би се јединице правремено повукле на линију Доња Ластва - Ожеговица - Круг -II Трњине.

Први батаљон, који је преко Ластве нападао ка Марковини, имао је највишеј успјеха. Разбио је четнике и Њемце на више група, па су ови били принуђени да запале свој магацин муниције и хране. Први батаљон је ипак заплијенио два товара опреме и 1000 комада војничког хлеба. Иако му је понестајало муниције, па је четнике мјестимично гонио и камењем, овај батаљон би и теже поразео непријатеља да му није стигла помоћ од Даниловграда.

Цијенило се да је погинуло 60 Њемаца и 70 четника а да је рањених било и више. Само четника 100. Заробљено је 13 четника.

Губици партизанских снага су били: 5 мртвих и 16 рањених.¹³⁵

Иако противнапад у цјелини није успио ипак је он, нарочито на страни четника, доживљен као тежак пораз. Непријатељу су, у цјелини нанесени велики губици, четници су разбијени и деморалисани а њихов продор у циљу везивања са гарнизонима у Грахову и Никшићу сасвим онемогућен.

За Њемце, пак, ово је био значајан успјех. Нешто је умањена партизанска слободна територија, а комуникације, нарочито она од Подгорице за Цетиње и Боку Которску, растерећене притиска партизанских снага. То је, с друге стране, јединице Приморске оперативне групе и даље задржавало око Никшића и Грахова, умјесто да дејствују у Приморју, како је било предвиђено.

¹³⁵

Наведени извјештај бр. 246.

За штаб 6. црногорске бригаде посебно је било забрињавајуће то што су његове јединице, у првом реду дјелови 1. батаљона, због небудности и слабог руковођења, у два маха доживјеле неуспјех у Загарчу. То је био повод за веома озбиљно упозорење које је јединицама учинио штаб бригаде 5. маја.¹³⁶

Због неуспјеха у нападу на гарнизоне у долини Зете, а касније и због њемачко-четничког притиска из Санџака, главнина 2. корпуса није остварила предвиђени продор у стару Црну Гору. Поново је морала да се оријентише ка сјеверном дијелу Црне Горе. Приморска оперативна група, пак, задржала се у ширем рејону Никшића и у дијелу Катунске и Љешанске нахије, с малим изгледима да убрзо крене ка Приморју.

Тако су обје групације дошле у ситуацију да непосредно озбиљније не угрожавају главне непријатељске војне објекте. Кад се узме у обзир да није постигнут ни очекивани прилив нових бораца и да су економски најјачи дјелови Црне Горе и даље остали под њемачко-четничком контролом, у цјелини гледано, може се рећи да мартовске и априлске операције 2. корпуса, па тиме и Приморске оперативне групе, нијесу биле довољно успјешне.

¹³⁶

Зборник докумената, III, 7, 233.